

8. KULTUURIPÄRAND: KÄSITÖÖ

➤ põhitegevusala

- käsitöö

	2019. a	
Ettevõtete/asutuste arv:	332	sh 282 äriettevõtet, 50 MTÜd
Töötajate arv:	893	sh 509 ettevõtetes +29 MTÜdes +355 FIET
Tulu (mln eurot):	18,9	=16,0+0,7+2,2 mln €

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
LÜHIKOKKUVÕTE	5
8.1. PAKKUMINE	6
8.1.1. ETTEVÕTETE JA HÕIVATUTE ARV.....	7
8.1.2. MÜÜGITULU	11
8.1.3. VÄLISKAUBANDUS	13
8.1.4. SUUREMAD ETTEVÕTTED	15
8.2. NÕUDLUS	19
8.3. ORGANISATSIOON JA POLIITIKA	20
8.3.1. RIIKLIKUD TOETUSMEETMED	20
8.3.2. ORGANISEERITUS	23
8.3.3. SEOSSED TEISTE TEGEVUSVALDKONDADEGA JA LOOMEMAJANDUSE SEKTORITEGA	24
8.4. HARIDUS	26
8.5. TUGEVUSED, NÕRKUSED, ARENGUVÕIMALUSED JA OHUD	31
8.6. ARENGUPROGNOOS 3–5 AASTAKS	33
Lisa 8.1. Käsitöö puhul kasutatavate tegevusalade koode Eesti majanduse tegevusalade klassifikaatori (EMTAK 2008) järgi (sisaldavad osaliselt käsitööd või selle müüki või käsitööalast huvitegevust).....	35

SISSEJUHATUS

Käsitööd käsitletakse Eesti loomemajanduse osana loomemajanduse kaardistamisel neljandat korda. Antud töös on käsitöösektorit piiritletud üldjoontes samamoodi kui eelmistes uuringutes. Käsitööettevõtete hulka on loetud käsitööna tooteid valmistavad väikesed, kuni 10 töötajaga ettevõtted ja mõned üle 10 töötajaga käsitööettevõtted, kui toodanguks on käsitööesemed (joonis 8.1). Tänapäeva maailmas on käsitöötooted populaarsed, kuid ajamahukusest tingitud kõrge omahinna ja hinna tõttu toodetakse käsitööd imiteerivaid tooteid ka tööstuslikult. Käesoleva ülevaate valimist on suuremad tööstuslikud ettevõtted üldreeglina välja jäetud.

Käsitöötooteid müüakse sageli väikepoodides koos suveniiride ja tarbekunstiga. Mil määral suveniirid on valmistatud käsitööna, mil määral tööstuslikul meetodil, ei ole alati selge, kuid Eesti eripäraga suveniiride tootmine on käesolevas ülevaates arvestatud käsitöösektorisse. Suveniirisektoriga seondub etnostiiil ja etnoelementide kasutamine toodetel (etnomustriga kummikud, kotid, vm).

Ettevõtete loetelu koostamise allikaks oli Äriregister, kust saadi infot tootmisaladel tegutsevate väikeettevõtete kohta (tegevusalad EMTAK¹ koodidega 13–32), samuti Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidu veebileht, käsitööga seotud ettevõtete veebilehed, laatade veebilehed, paikkondade turismiportaalid jm regionaalsed ühisturunduse veebilehed jm internetireklaam.

Käesolevas käsitluses on võetud vaatluse alla tekstiili, rõivaste ja nahaga seotud käsitöö, puitkäsitöö, sepiste valmistamine, keraamika ja klaastoodete valmistamine, käsitöö jaemüük nii kauplustes kui postimüügina või ka laatadel ja väiksemas ulatuses muud alad. Kaasatud on käsitöölised, kes ise kujundavad oma tooteid ja väikesed ettevõtted, kus tooted valmivad käsitööna või kus toode on toodetud käsitööeseme eeskujul tööstuslike meetodite abil².

Käsitöö, kunsti ja disaini valdkondade vahele ei ole võimalik selget piiri tõmmata. Mõned disainerid ja tarbekunstnikud kasutavad oma loominguks käsitöötehnikaid, rahvakunsti motiive ja pärimuslikku ainet. Tarbekunstnikud, näiteks tekstiilikunstnikud võivad kavandite teostamisel kasutada käsitöölise abi. Väikesed kunsti- ja käsitööpoed pakuvad sageli nii tarbekunsti kui käsitööd. Ettevõtete liigitamisel ühele või teisele loomemajanduse alale on käesolevas töös enamasti jäädud selle valdkonna juurde, mille ettevõtte ise on enda tegevusalana määranud. Kunstialase loometegevuse tegevusalalt (EMTAK 90031) on siiski võetud ettevõtteid käsitöö valdkonda, näiteks rahvariiete valmistajaid jt, kes näiteks ise seostavad end käsitööga enda veebilehtedel. Käsitöö kui tegevusala kood tegevusalade klassifikaatoris (EMTAK-is) puudub.

Käsitöö algupära tuleneb rahvakunstist, pärimuslikest töövõtetest tarbeesemete, rõivaste jm valmistamisel. Pärimuslik käsitöö oli algselt osalt seotud maagilise tähenduslikkusega, kirjadel ja kujunditel oli oma otstarve, õnnetoov või kaitsemaagiline tähendus, mida tänapäeva tarbija sageli enam ei teadvusta. Aegamööda on tekkinud uusi suundi, töövõtteid, paikkondlikud traditsioonid on põimunud kaugemate ja uuemate mõjudega. Nii pärimuslike kui uuenduslike töövõtete kasutamisel sünnivad omanäolised ja kaunid käsitööesemed. Eestile eriomane käsitööese on näiteks õhkkeerge nn Haapsalu sall.

¹ EMTAK – Eesti Majanduse Tegevusalade Klassifikaator

² Valimi koostamise põhimõtetes on eeskujul võetud ka Soome käsitööndussektori uuringus kasutatud meetodikast (Käsityöalan suhdanne- ja toimialaraportti 2019), mille tegevusalade valik on aga käesoleva ülevaate omast laiem, hõlmates lisaks jalatsite parandust, kellasepatõid, paadiehitust, metall-, kivi- ja puusepatoodete ning mööbli valmistamist.

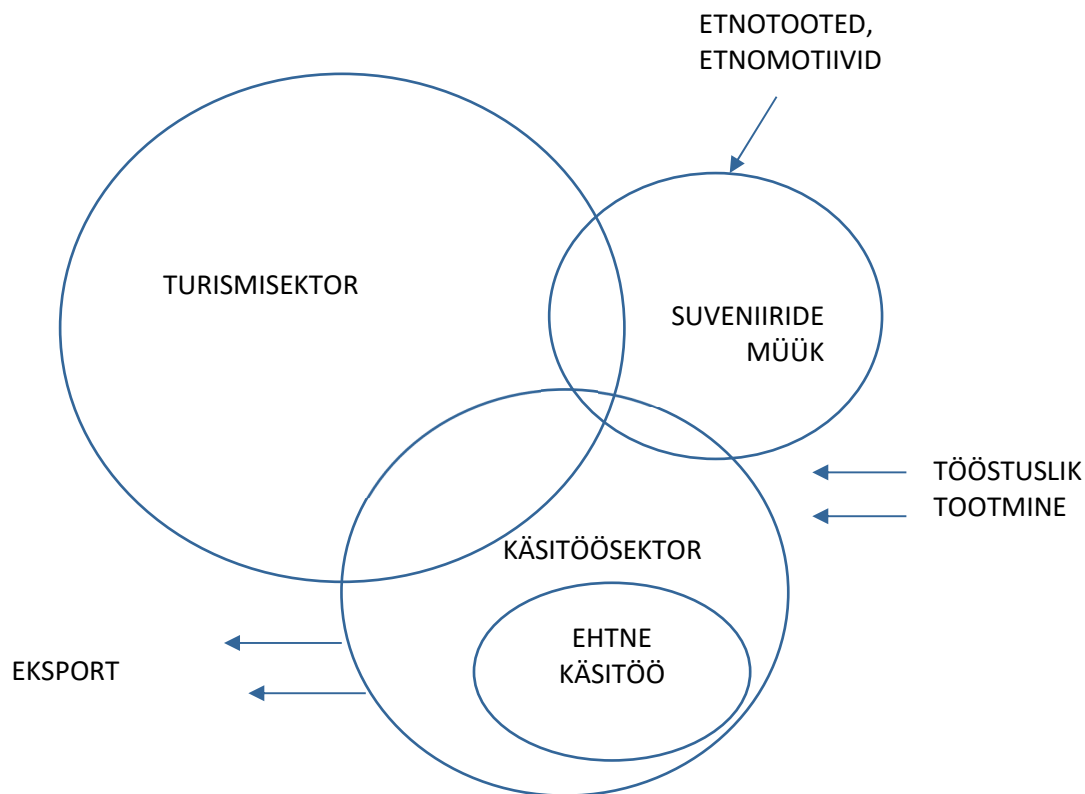
Käsitöö on tihedalt seotud turismisektoriga, pakkudes turistidele kohaliku, enamasti etnograafilise ainekuga Eestit tutvustavaid meeneid ja käsitööd. Käsitöö aitab kujundada Eesti mainet. Turistid on olnud üheks kindlaks ja enamasti ostujuliseks tarbijaks. Suveniirisektori ettevõtted võivad valmistada tooteid ka tööstuslike seadmetega, kuid eesmärgiks on väline sarnasus käsitöötootega või on tulemuseks etnostiiilis tööstustoode (joonis 8.1).

Täiesti ehtne, käsitsi valmistatud, kas pärimuslikust ainekust inspireeritud või muu käsitöötoode on väga ajamahukas ning seetõttu kõrge omahinnaga ja kallid. Tarbijale korvavad kõrge hinna käsitööeseme väärtuslikud tarbimisomadused ja eelised tööstustoote ees, näiteks looduslähedased materjalid, originaalsus, isikupära, tervislikud omadused, kestvus. Käsitööesemel on “hing sees”.

Käsitööettevõtlusel on oluline roll regionaalse tööhõive seisukohalt, eriti maapiirkondades, samuti linnades, kus töökohti ei ole piisavalt. Käsitöö pakub lisategevust taludele, sealhulgas talvisel ajal. Käsitööettevõtlusega alustajad võivad vajada ettevõtlusalast koolitust või konsultatsiooni, sealhulgas turunduse, raamatupidamise, samuti tootearenduse osas.

Igal rahval on omi igiomaseid käsitöötraditsioone, milleks on sageli pakkunud ainet ümbritsev loodus. Võime tunda uhkust enda kaunite rahvarõivaste üle, samuti oskusliku puukäsitöö, sepi, ehete jm üle. Alati leidub inimesi, kes käsitööga esemele antud hingelist väärtust hinnata oskavad.

Joonis 8.1. Käsitöö seotus turismisektoriga

LÜHIKOKKUVÕTE

Uuringus oli vaatluse all 282 käsitööga tegelevat äriettevõtet (2019. a seisuga) 509 hõivatuga. Tüüpiline käsitööettevõtte on loodud iseendale tööandjaks ega kasuta lisatööjõudu. Selle kõrval on suuremaid ettevõtteid, kellest osa on arvestatavad eksportijad, näiteks puitkäsitöö, kudumite valmistamise ja sepi valmistamise alal. Kolm või enam töötajat on vaid 15%-l ettevõtetel. Uued loodud ettevõtted on valdavalt pisikesed, töötajate arvu vähenemise trend on märgatav ka suuremates ettevõtetes. Ettevõttes on keskmiselt 1,8 töötajat, mediaan keskmine ettevõtte on ühe hõivatuga ja müügituluga 17,7 tuhat eurot (2019. a). Käsitööettevõtete müügi käive oli 2019. aastal kokku 16,0 mln eurot (40% rohkem kui 2015. a), ettevõtete keskmine rentaablus (6%) oli kõrgem kui 2015. aastal (4%) ja 2011. aastal (5%). Toodete omahinda tõstab sisendite (materjalid, teenused) hinnatõus.

Käsitöö on üsnagi populaarne huvitegevusena, arvukalt on erinevaid käsitöökoolitusi, mida korraldavad nii koolitusele spetsialiseerunud ettevõtted kui ka käsitöötooteid valmistavad meistrid ja äriettevõtted ning mittetulundusühingud. Huvilistel on võimalik õppida väga erinevaid tehnikaid, sh rahvarõivaste valmistamist.

Käsitööettevõtlus on põimunud harrastustegevusega. Üle Eesti on palju käsitöö ja rahvakunstiga tegelevaid seltse ja ühendusi, kellest osa pakub huvitegevuse kõrval enda tooteid ka müügiks, osa ongi keskendunud eeskätt käsitöökäsitöö valmistamisele ja müügile, osa aga toodete müügiga ei tegele. Uuringus oli vaatluse all 50 mainekamat mittetulundusühingut, kes teenisid ka ettevõtlustulu toodete müügist ja koolitusest - kokku 0,7 mln € ja kus oli kokku 29 töötajat.

Füüsilisest isikust käsitööettevõtjate (FIE-de) arv on langustrendil nagu FIE-de arv Eestis tervikuna. 2019. aastal oli käsitööga seotud FIE-sid arvestuslikult 355, tegevust lõpetavaid FIE-sid on rohkem kui uusi. Osa on valinud uueks ettevõtlusvormiks osühingu. FIE-de ettevõtlustulu oli 2019. aastal ligikaudu 2,2 mln €. Seega oli käesoleva uuringu andmeil käsitöösektoris hõivatuid 2019. aastal ligi 900 ja arvestuslik müügitulu oli 18,9 mln eurot.

Uuringu valimi ettevõtted eksportisid 2019. aastal enda tooteid 1,84 mln euro eest, peamised välisurud Eesti käsitöötoodetele on endiselt Skandinaaviamaad Soome, Rootsi, Norra, Taani, samuti Saksamaa, eksporditakse ka kaugemale: Jaapanisse jm. Paljud väiksemad ettevõtjad pakuvad enda loomingut rahvusvahelistes e-müügi keskkondades. Käsitöö- ja suveniiripoodide kliendid on tavaliselt suuresti olnud välisurid, kelle arv alates 2020. aastast aga vähenes.

Käsitööettevõtlusel on oluline roll regionaalses tööhõives, see võimaldab pakkuda maapiirkondades inimestele elatusallikat. Uuring kinnitas ettevõtete esindatust üle Eesti kõigis maakondades, neid võiks olla rohkemgi. Pandeemiat ei olnud käsitööettevõtetel kerge üle elada: otsemüügi võimalused vähenesid – laudad jäid ära ja välisurid kadusid, eriolukorra ajal olid väikepoodid suletud. Mitmed väikepoodid on raskuste surve all lõplikult suletud, heal juhul säilitades enda e-poe. Esiplaanile on tõusnud e-müük ja siinkohal vajaksid käsitööettevõtted abi digioskuste parandamiseks ja veebimüügi arendamiseks.

Eesti käsitöösektorile tuleks kasuks kui toetavad tööstusharud oleksid paremas seisus. Puudub kohalik linatööstus, kiulina enam ei kasvatata. Eestimaise villa kasutamise osas on väljavaated aegamisi paranemas, ent suur osa põllumajandusloomade nahkadest ja villast jääb endistviisi väärindamata.

8.1. PAKKUMINE

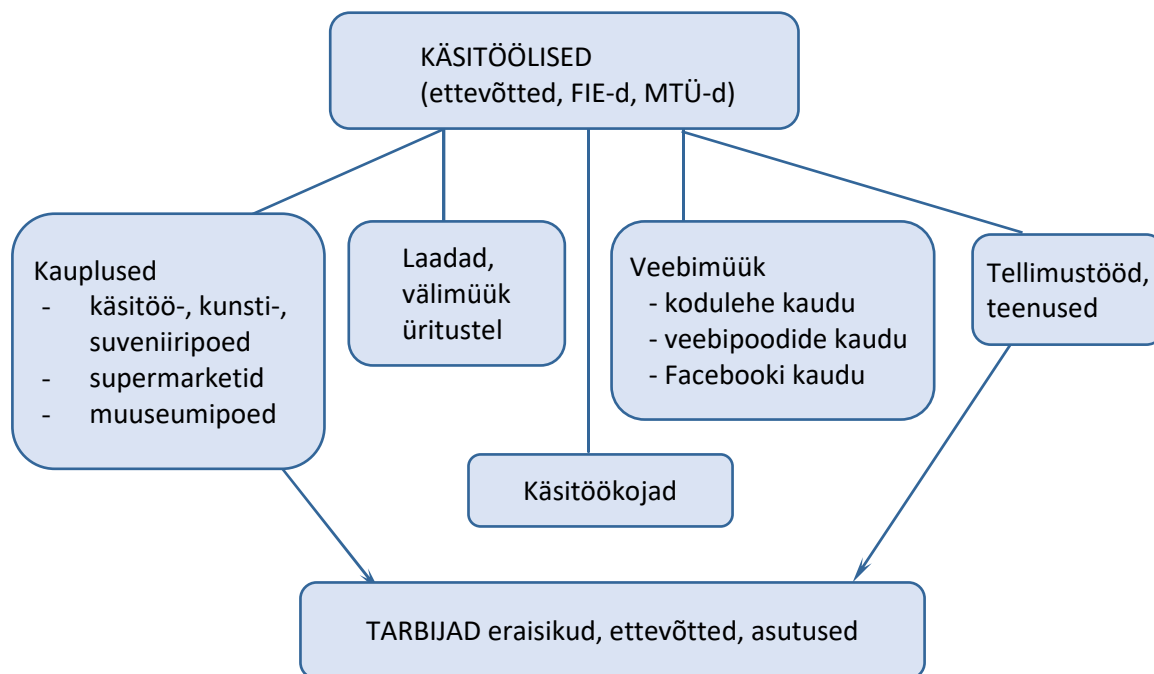
Käsitöötooted jõuavad tarbijani erinevate müügikanalite kaudu (vt joonis 8.2). Eesti käsitööd on traditsiooniliselt pakutud meenepoodides, väikestes käsitöö- ja kunstipoodides, kus käsitöötoodete kõrval leidub ka tarbekunsti ja disainerite loomingut. Väliskülaliste tarbeks on avatud lennujaama ja sadama käsitöökauplused, muuseumipoed. Kodumaiseid käsitöötooteid, näiteks puitsemeid ja sepiseid võib leida ka supermarketitest, kodutarvete kauplustest jm. Korraldatakse erinevaid käsitöökursuseid ja õpitube.

Pandeemia tulekul müügikanalid teisesid. Käsitööettevõtjad turundavad enda tooteid nüüd rohkem enda veebilehekülgede ja sotsiaalmeedia kaudu, samuti spetsiaalsetes käsitöö veebipoodides. Paljud e-pood on loodud paikkondlikul alusel, näiteks www.umapuut.ee Vana-Võromaal, www.hiukasitoo.ee Hiiumaal.

Pandeemiaga võitlemiseks kehtinud eriolukorra ajal toimunud väikepoodide sulgemisega tekkisid paljudel neist majandusraskused ja mitmed on praeguseks kas tegevuse lõpetanud, asukohta vahetanud või piirduvad nüüd üksnes vebimüügiga. Mardilaat toimus veel 2021. aastal virtuaalselt ja Tallinna Käsitöömessid Lauluväljakul on mitu aastat ära jäänud. Raskustele vaatamata on suur osa käsitööettevõtteid siiski vastu pidanud ja suutnud tegevust jätkata.

Ettevõtjate hinnangul on Eesti elanikel huvi käsitöö vastu säilinud ja isetegemise huvi isegi kasvanud.

Joonis 8.2. Käsitöösektori väärtusahel

8.1.1. Ettevõtete ja hõivatute arv

Äriettevõtted

Käsitööettevõtete arv püsis 2019. aastal tervikuna ligilähedaselt samal tasemel kui neli aastat tagasi, kasvades 4%. Suurenes veebipoodide arv, kes pakutavaid tooteid ka ise valmistavad, kuid mitmes käsitöövaldkonnas ettevõtete arv veidi vähenes. Käesoleva uuringus on hõlmatud 282 käsitöötoodete valmistamise või müügiga tegelevat äriettevõtet, kel olid 2019. aasta kohta majandustulemused Äriregistris (tabel 8.1). Valdavalt on ettevõtted ühe inimese poolt enda tarbeks loodud ega kasuta palgatööjõudu. Osa ettevõtjaid tegeleb käsitööga teise töökoha kõrval lisategevusena.

Tabel 8.1. Käsitööaladega tegelevate ettevõtete arv ja neis hõivatute arv 2007–2019*

	Ettevõtete arv				Hõivatute arv			
	2007	2011	2015	2019	2007	2011	2015	2019
Jaemüük (kauplused ja e-poed)	28	35	40	56	84	68	80	118
Meenete tootmine ja müük	4	10	9	6	32	52	56	46
Kudumite valmistamine	44	32	37	30	108	106	86	53
Tekstiilkäsitöö	19	34	59	66	29	41	74	75
Nahatooted	11	7	11	10	24	11	16	11
Keraamika, klaas jms	10	15	24	24	64	50	54	43
Puitkäsitöö	22	19	24	31	102	90	107	98
Sepised, metall	11	13	14	10	78	57	41	30
Koolitus	..	..	7	13	..	..	9	12
Muud alad	16	18	45	36	49	22	67	23
Kokku	165	183	270	282	570	497	590	509

* äriettevõtted

Veidi on lisandunud ka tekstiilkäsitöö ja puitkäsitööga, samuti koolitusega tegelevaid ettevõtteid. Koolitusega ja õpitubade läbiviimisega tegelevad paljud ettevõtted toodete valmistamise kõrvalt, osadel võib koolitust pidada põhitegevuseks (näiteks Saara Käsitöökool OÜ jt). Enamik käsitööettevõtetest pakub enda tooteid müügiks ka veebilehtede kaudu.

Käsitööettevõtetes oli 2019. aastal 509 töötajat (tabel 8.1). Kuna suur osa ettevõtteid on loodud iseendale tööandjaks, on ettevõttes keskmiselt 1,8 töötajat. 25%-l ettevõtetel täistööajaga töötajaid ei ole, 54%-l on üks töötaja, 6%-l kaks töötajat ja ainult 15%-l on kolm või enam töötajat (2015. aastal oli neid 20%; joonis 8.3). Samas enamik hõivatutest (63%) töötabki vähemalt kolme töötajaga ettevõtetes.

Töötajate arvu tegelik vähenemine võrreldes 2015. aastaga on väiksem kui tabelist nähtub, sest uuringu meetodika kohaselt oli 2019. aastal arvestatud üks hõivatu neile 0 töötajaga ettevõtetele, kel käive oli üle miinimumpalga taseme koos maksudega³, 2015. aastal on arvestatud üks hõivatu enamikule 0-töötajaga ettevõtetele,.

³ Kõigil loomemajandusaladel on arvestatud üks hõivatu 0-töötajaga ettevõtetele, kel oli müügitulu vähemalt 8670 eurot, mis ületas 2019. a kehtinud miinimumpalga taseme (540 eurot + sotsiaalmaks ja töötuskindlustus =723 eurot kuus*12).

Töötajate arvu vähenemist ettevõttes oli märgata ka eelmistes uuringutes. Osalt on seda soodustanud tööjõu hinna ja miinimumpalga tõus. 2019. aastal oli miinimumpalk 540 eurot kuus (bruto; 2015. a 390 €).

Käsitööettevõtete töötajate arv hõlmab lisaks enda tooteid ise kujundavatele käsitöölisele ka neid, kes teostavad väljatöötatud mudeleid, samuti ettevõtete juhte, raamatupidajaid jt.

Käsitööettevõtete nimekirja koostamisel on kasutatud Äriregistri andmeid, ettevõtete endi reklaame, EKI varasemate uuringute andmeid, samuti Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidu avalikke andmeid. Käsitööga tegelevatel ettevõtetel ei ole Eesti majanduse tegevusalade klassifikaatoris (EMTAK) spetsiaalset tegevusala koodi. Ettevõtteid leidub nii tootmisettevõtete kui ka kunstialase loometegevuse ja disainiga tegelevate ettevõtete seas. Peamiste kasutatud EMTAK koodide loetelu on esitatud lisas 8.1.

Käsitööettevõtete regionaalne paiknemine

Käsitööettevõtteid leidub Eestis kõigis maakondades, nii toetab käsitööettevõtetus regionaalset tööhõivet. Töös käsitletud ettevõtetest 34% tegutses Põhja-Eestis⁴, 27% Lääne-Eestis, 25% Lõuna-Eestis, 12% Kesk-Eestis, 2% Kirde-Eestis (tabel 8.2). 2015. aastaga võrreldes on käsitööettevõtete arv veidi kasvanud Harjumaal väljaspool Tallinna, Läänemaal, Pärnumaal, Tartumaal, Viljandimaal jm.

Tabel 8.2. Käsitööettevõtted maakonniti 2015 ja 2019

Maakond	Ettevõtete arv*		Osakaal, %	
	2015	2019	2015	2019
Harjumaa	100	97	37,0	34.4
..Tallinn	72	60	26,7	21.3
..maakond	28	37	10,4	13.1
Hiiumaa	12	10	4,4	3.5
Ida-Virumaa	7	5	2,6	1.8
Jõgevamaa	5	8	1,9	2.8
Järvamaa	7	6	2,6	2.1
Läänemaa	11	15	4,1	5.3
Lääne-Virumaa	11	13	4,1	4.6
Põlvamaa	10	7	3,7	2.5
Pärnumaa	19	23	7,0	8.2
Raplamaa	13	14	4,8	5.0
Saaremaa	27	28	10,0	9.9
Tartumaa	32	36	11,9	12.8
Valgamaa	2	4	0,7	1.4
Viljandimaa	7	12	2,6	4.3
Võrumaa	7	4	2,6	1.4
Kogu Eesti	270	282	100,0	100,0

*äriettevõtted

Märkus: 2015. a sel ajal kehtinud haldusjaotuse järgi

⁴ Põhja-Eesti: Harju maakond (sh Tallinn); Kesk-Eesti: Järva, Lääne-Viru ja Rapla maakond; Kirde-Eesti: Ida-Viru maakond; Lääne-Eesti: Hiiu, Lääne, Pärnu ja Saare maakond; Lõuna-Eesti: Jõgeva, Põlva, Tartu, Valga, Viljandi ja Võru maakond.

Mittetulundusühingud (MTÜ-d)

Eestis on palju käsitöölase huvitegevusega tegelevaid seltse ja ühendusi, kes korraldavad näitusi, koolitusi, õpitube jm ühistegevust. Paljud paikkondlikud käsitööseltsid tegelevad rahvusliku käsitöö alase huvitegevusega. Osa mittetulundusühinguid pakuvad tooteid ja teenuseid ka müügiks, paljudel MTÜ-del aga ettevõtlustulu ei ole või moodustab see väikese osa kogutulust, mis sisaldab ka annetusi, toetusi jm. Osa MTÜ-sid on loodud aga eeskätt käsitöoesemete müügi vajadusi silmas pidades.

Käesolevas uuringus on võetud vaatluse alla 50 suurema ettevõtlustuluga mittetulundusühingut nagu ka 2015. aasta uuringus. Selles grupis oli 2019. aastal 29 töötajat.

Eestis leidub arvukalt käsitöötalusi, sageli on käsitöö kõrvaltegevuseks näiteks lambakasvatuse või majutuse kõrval. Nimetada võiks Jaanioja käsitöötalu Lääne-Virumaal, Jaago talu Tartumaal, Murese lambakasvatustalu Viljandimaal, Iisaka talu Lahemaal, Nõgese käsitöötalu Järvamaal jt. Käesolevas ülevaates ei ole hõlmatud neid käsitöötalusi, kus käsitöise tegevuse kohta majandusandmed puuduvad.

Füüsilisest isikust ettevõtjad

Osa käsitöölisest töötab füüsilisest isikust ettevõtjana (FIE-na), kelle arvu on käesolevas töös hinnatud Statistikaameti ja Äriregistri andmete alusel. Äriregistris tootmisaladel registreeritud FIE-de kohta ei ole võimalik otseselt kindlaks teha, kas tehakse käsitööd või on tegemist tööstusliku tootmisega. Statistikaamet avaldab üldistatud statistikat FIE-de majandustulemuste kohta. Käsitööga tegelevad FIE-d märgivad enamasti Äriregistris tegevusalaks mõne tootmisala (EMTAK koodid 13–32) või kunstilase loometegevuse (kood 90031), harvemini disainerite tegevuse (kood 74101), kaht viimast ei ole FIE-de puhul käsitöö gruppi arvestatud.

Sarnaselt eelmiste ülevaadetega on vaatluse all tekstiili- ja rõivatootmisega, naha ja karusnaha töötlemisega, nahktoodete valmistamisega tegelevad FIE-d, osaliselt ka puidust toodete, klaas- ja keraamikatoodete, sepiste valmistajad ja nn muu tootmisega (näiteks ehted), samuti käsitöö müügiga tegelevad FIE-d (vt tabel 8.3).

Tabel 8.3. Käsitööndusega tegelevate FIE-de hinnanguline arv ja müügitulu 2015 ja 2019

Tegevusala EMTAK 2008 järgi		2015		2019	
		FIE-de arv	Müügitulu tuh €	FIE-de arv	Müügitulu tuh €
13	Tekstiilitootmine	50	218	48	312
14	Rõivatootmine; karusnahatoodete tootmine	268	1 378	227	1 192
15	Nahatöötlemine; nahktoodete tootmine	8	33	7	25
1629	Puidust ja punumismaterjalist toodete tootmine	24	260	21	231
23	Muude mittemetalsetest mineraalidest toodete tootmine (klaas, keraamika, kivi)	16	123	13	119
255	Sepiste tootmine	15	128	12	135
31	Mööblitootmine	12	140	...	...
32	Muu tootmine	24	129	20	145
47783	Meenete jaemüük	10	34	7	24
Kokku FIE-d		427	2 443	355	2 185

Allikad: Statistikaamet, Äriregister, EKI arvutused.

Eelloetletud käsitööladel oli FIE-sid 2019. aastal kokku 355, s.o 15% vähem kui 2015. aastal. Müügitulu FIE kohta küll suurenes 5,72 tuh eurolt (2015) 6,15 tuh eurole (2019), kuid kogutulu langes FIE-de arvu vähenemise tõttu.

Eestis on FIE-de arv tervikuna langustrendil ja vähenes viimasel viiel aastal keskmiselt 4% aastas. Seda on soodustanud sotsiaalmaksu avansiliste maksete iga-aastane tõus, tulenevalt miinimumpalga tõusust. FIE-de sotsiaalmaksu arutamise aluseks on miinimumpalga määr, mis 2019. aastal tõusis 540 eurole kuus, avansiline minimaalne sotsiaalmaksu kohustus kvartalis (3 kuud) tõusis seeläbi 495 eurole (2015. a miinimumpalk oli 390 € kuus ja avansiline makse 351 € kvartalis, 2021. a vastavalt 584 € ja 578 € kvartalis).

Käsitöösektoris oli 2019. aastal hõivatuid kokku seega 893, sealhulgas 509 äriettevõtetes, hinnanguliselt 355 FIE-t ja 29 töötajat MTÜ-des.

8.1.2. Müügitulu

Äriettevõtete müügitulu

Käsitööettevõtetele oli nõudlus 2019. aastal üsnagi hea ja müügitulu 16,0 mln eurot oli 40% suurem kui 2015. aastal (11,4 mln €; tabel 8.4). Müügitulu summa sisaldab osalt kattuvust, sest kauplused müüvad ka teiste tootjate tooteid.

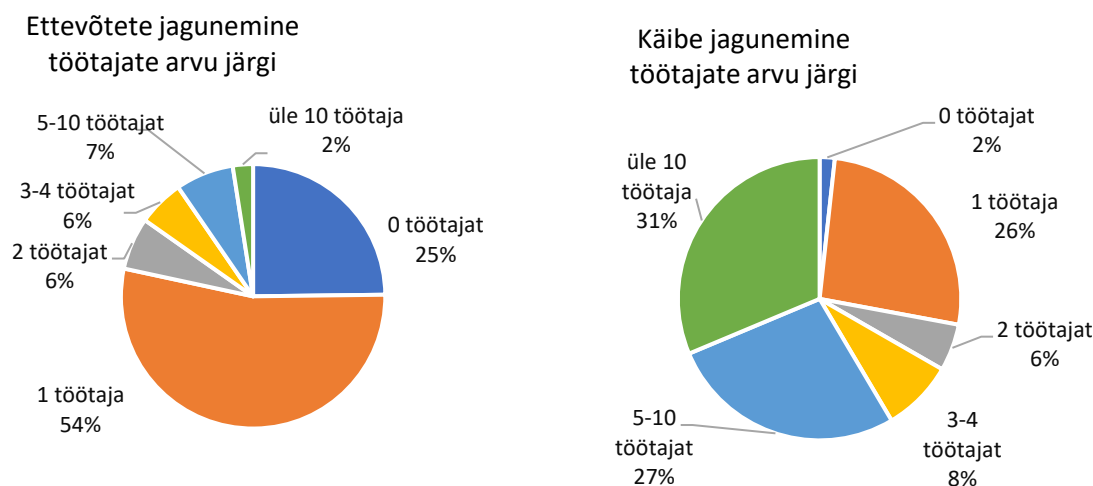
Keskmine müügitulu äriettevõtte kohta oli 56,7 tuh eurot (2015. a 42,3 tuh €), kuid üle keskmise tulu sai vaid viiendik ettevõttest. Mediaankeskmises, ühe töötajaga ettevõttes oli müügitulu 17,3 tuh eurot (2015. a 14,1 tuh eurot). Üle poole kogu müügitulust saadi viie ja enama töötajaga ettevõtetes (joonis 8.3).

Tabel 8.4. Käsitööettevõtete majandusnäitajad 2015–2019 (äriettevõtted)

	Ettevõtete arv		Töötajate arv		Müügitulu, tuh €		
	2015	2019	2015	2019	2015	2019	2019/2015 +/- %
Jaemüük (käsitöökauplused)	40	56	80	118	2 534,2	6 446,7	154
Meenete tootmine ja müük	9	6	56	46	1 232,5	1 091,1	-11
Kudumite valmistamine	37	30	86	53	1 193,4	1 260,4	6
Tekstiilkäsitöö	59	66	74	75	1 049,8	1 696,0	62
Nahatooted	11	10	16	11	344,5	343,7	0
Keraamika, klaas	24	24	54	43	707,0	846,5	20
Puitkäsitöö	24	31	107	98	2 162,1	2 507,0	16
Sepised	14	10	41	30	815,6	812,4	0
Koolitus	7	13	9	12	192,1	304,6	59
Muud alad	45	33	67	23	1 102,3	675,5	-39
Kokku	270	282	590	509	11 433,5	15 983,8	40

Algandmete allikas: Äriregister

Joonis 8.3. Ettevõtete arvu ja müügitulu jagunemine erineva töötajate arvuga ettevõtete lõikes 2019, %

Jaemüügi grupi tulu suurenemise taga on muuhulgas veebimüügi ja postimüügi populaarsuse kasv. Osa e-müügiga tegelevaid ettevõtteid müüvad peale enda toodete ka muid tooteid. Müügitulu on suurenenud ka tekstiil- ja puitkäsitöö, keraamika ja koolituse grupis. Ettevõtted kasutavad senisest enam e-müügi kanaleid, samas annab käsitöö puhul mõnikord just vahetu ostukogemus toodetest parema ettekujutuse, näiteks poodides ja laatadel.

Vaadeldud käsitööettevõtete rentaablus oli 2019. aastal tõusnud 6%-le (tabel 8.5). Kasumit teeniti summaarselt 977 tuhat eurot. 2/3 ettevõtteid (67%) oli saanud kasumit, ligi kolmandik (31%) oli tegutsenud kahjumiga, 2% tuli ots-otsaga kokku. Kasumit teeninud ettevõtete osakaal (67%) on lähedane eelmistele aastatele (2015. a 65%, 2011. a 71%).

Tabel 8.5. Käsitööettevõtete rentaablus 2007–2019, %

Tegevusala	2007	2011	2015	2019
Jaemüük (käsitöökauplused, e-poed)	6.1	4.4	2,2	5,4
Meenete tootmine (ja müük)	3.4	2.1	9,1	6,5
Kudumite valmistamine	-0.1	6.7	1,8	5,8
Tekstiilkäsitöö	1.2	9,2	0,0	7,6
Nahatöötlemine	-1.8	4.4	1,1	5,1
Keraamika, klaas	7.1	3.5	3,4	4,9
Puitkäsitöö	3.0	8.2	2,5	6,8
Sepised	12.0	2.4	8,0	8,3
Koolitus	..	..	7,3	6,0
Muud alad	17.9	8.4	7,6	6,4
Kokku	5.6	5,4	3,7	6,1

Algandmete allikas: Äriregister

Füüsilisest isikust ettevõtjate müügitulu

FIE-de arv Eestis vähenes aastatel 2015–2020 keskmiselt 4% aastas, kogutulu 2% aastas. Koos FIE-de arvu vähenemisega on kahanemas ka FIE-de turuosa.

Käsitööga tegelevate FIEde majandustulemuste kohta täpsed andmed puuduvad, näitajad on tuletatud arvestuslikult Statistikaameti andmetest. Tulu saadi 2019. aastal arvestuslikult ligi 2,2 mln eurot. Keskmiselt FIE kohta võis tulu olla 6,15 tuhat eurot (2015. aastal 5,7 tuh €). Käsitööga tegelevate FIE-de tulu tegevusalade lõikes sisaldub tabelis 8.3.

FIE-de tulu käsitööga seotud aladel on märksa madalam FIE-de üldisest keskmisest Eestis ning näiteks tekstiili ja rõivaste valmistamise aladel ei ole see ka aastatega tõusnud (tabel 8.6).

Tabel 8.6. Füüsilisest isikust ettevõtjate keskmine aastane ettevõtlustulu (tuh €)

	2007	2011	2015	2019
Tekstiili ja rõivaste valmistamisega seotud aladel	5,52	5,43	5,00	5,42
Meenete, kunstiesemete jms müügi alal	..	4,53	3,26	..
Eestis kõigil FIE-del kokku	12,24	16,02	16,96	19,09

Allikad: Maksu- ja Tolliamet (2007), Statistikaamet (2011–2019)

Mittetulundusühingute (MTÜ-de) tulu

Mittetulunduslike ühenduste tulu moodustub liikmemaksudest, toetustest, annetustest, toodete ja teenuste müügist saadavast ettevõtlustulust ja muust, mõned saavad tegevustoetust. Rohkesti on ka käsitööseltse, kel tulu puudub.

Käesolevas töös oli lähema vaatluse all 50 väljapaistvamat käsitööga tegelevat MTÜ-d, kelle kogutulu oli 2019. aastal kokku 721 tuhat eurot (sh toetused jm tulud). Suurema kogutuluga MTÜ-de seast on välja toodud 10 suurema ettevõtlustuluga MTÜ-de grupp (tabel 8.12), ettevõtlustuluga kokku 233 tuhat eurot.

Kokku oli **müügitulu loomemajanduse käsitöö valdkonnas 2019. aastal 18,9 mln eurot**, sealhulgas äriettevõtetel 16,0 mln eurot, FIE-del 2,2 mln eurot ja MTÜ-del 0,7 mln eurot (tabel 8.7). Võrreldes 2015. aastaga oli tulu suurenenud äriettevõtetel ja MTÜ-del, aga FIE-del vähenenud.

Koos avaliku sektori poolse toetusega (0,3 mln € ehk 1,6%) oli käsitöö valdkonna kogutulu 19,2 mln €.

Tabel 8.7. Käsitöösektori ettevõtete ja hõivatute arv ning müügitulu 2019

	Arv		Hõivatute arv		Müügitulu, mln €	
	2015	2019	2015	2019	2015	2019
Äriettevõtted	270	282	590	504	11,43	15,98
Mittetulundusühingud (MTÜ-d)	50	50	28	29	0,21	0,72
FIE-d			427	355	2,44	2,19
Kokku	320	332	1045	893	14,08	18,89
Muutus 2019/2015, %		+4		-15		+34

8.1.3. Väliskaubandus

Riiklikus väliskaubandusstatistikas ei ole käsitöötooted tööstustoodetest eristatavad. Andmeid ekspordi kohta on võimalik saada ettevõtete majandusaasta aruannete alusel.

Käesoleva uuringuga hõlmatud 282 äriettevõttest oli 2019. aasta majandusaasta aruannetes eksport näidatud 34 ettevõttel (12%-l) kokku 1,8 mln euro väärtuses, mis moodustas keskmiselt 31% eksportivate ettevõtete käibest ja 11% äriettevõtete käibest.

Võrreldes 2015. aasta uuringuga oli eksportivate ettevõtete arv 2019. aastal pisut väiksem (2015. a 39 ettevõtet), kuid ekspordikäive 4% suurem.

Ekspordiga tegelesid pigem suuremad ettevõtted, 47%-l neist oli müügitulu üle 100 tuhande euro (2015. a 44%-l), 29%-l 30–100 tuhat eurot ja 24% oli müügituluga 4–30 tuhat eurot. Alla 4 tuh euro käibega ettevõtted ekspordi enda majandusaasta aruannetes ei olnud näidanud.

Kaudselt on eksport ka käsitöötoodete ja suveniiride müük väliskülalistele kohapeal.

15 suurema eksportija näitel on tehtud ülevaade eksporditurgude geograafilisest jaotusest. TOP 15 eksportija osakaal kogu ekspordikäibes oli 95%. 15 suuremat eksportijat müüsid 2019. aastal tooteid välisriikidele kokku 1,7 mln euro eest, mis moodustas ligi poole (48%) nende ettevõtete müügitulust.

Ettevõtete lõikes jäi ekspordi osakaal 14% ja 89% vahemikku⁵. Peamised eksporditurud on jätkuvalt Rootsi ja Soome, järgneb Saksamaa sarnaselt 2015. aastale (tabel 8.8). Võrreldes 2015. aastaga on veidi suurenenud Taani, Norra, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani osakaal sihtriigina, vähenenud on Läti osakaal. Tooteid oli müüdud veel Prantsusmaale, Hollandisse, Suurbritanniaase, Šveitsi, Kanadasse jm. Osa ettevõtteid ei olnud ekspordi riikide kaupa eristanud.

Tabel 8.8. TOP 15 eksportivate käsitööettevõtete eksport riigiti 2015. ja 2019. aastal (tuh eurot)

Riik	2019		2015	
	Tuh eurot	Osakaal %	Tuh eurot	Osakaal, %
Rootsi	506,7	29,4	432,6	30,8
Soome	469,6	27,3	438,2	31,2
Saksamaa	224,8	13,1	204,5	14,6
Ameerika Ühendriigid	109,7	6,4	58,8	4,2
Taani	69,8	4,1	5,7	0,4
Norra	61,9	3,6	35,6	2,5
Läti	34,6	2,0	71,3	5,1
Teised Euroopa Liidu riigid	22,3	1,3	71,6	5,1
Euroopa Liit (riike eristamata)	169,7	9,9	65,0	4,6
Jaapan	39,1	2,3	13,5	1,0
Muud riigid	14,0	0,8	6,8	0,5
Kokku	1 722,1	100	1 403,5	100

Allikas: Äriregister

Seega on Soome turuosa pigem vähenenud Rootsi turuosa kasuks, veel 2011. aastal saadi üle poole eksporditulust Soomest.

Viimastel aastatel on suurenenud veebimüügi osakaal, paljudel ettevõtetel on mitmekeelsed veebilehed. Eesti käsitöö on esindatud rahvusvahelistes interneti-ostukeskkondades (näiteks www.ravelry.com; www.etsy.com). Välisurgudel leidub endiselt nõudlust Eestis valmistatud puitoodetele ja suveniiridele (ekspordivad näiteks Maronest OÜ, E. Strauss AS, Nordic Gifts OÜ, Muhu Puidukoda OÜ, Puuvara OÜ jt), sepiseid ekspordivad OÜ Saaremaa Sepad jt, kudumeid näiteks Pilv Production OÜ, Kauni Knittings OÜ, Aale Käsitöö OÜ jt.

Statistikaameti andmete alusel ei ole käsitöö eksport otseselt jälgitav, sest käsitöötooted ei ole eristatavad tööstustoodetest. Mõned puittoodete kaubagrupid sisaldavad arvatavalt siiski suures osas käsitöötooteid ja neile tuginedes on võimalik Eesti päritolu puitkäsitöö eksporditrende jälgida (KN⁶ koodid 4419, 4420 ja 4602; tabel 8.9). Nende tootegruppide tooteid müüdi välisriikidesse 2019. aastal kokku 1,46 mln euro eest ja ekspordikäibest 54% teeniti Rootsist, 15% Saksamaalt, 14% Soomest, 6% Norras ja 4% Jaapanist ja Ameerika Ühendriikidest. 2020. aastal vähenes eksport kõigis kolmes tootegrupis (kokku 14% võrra), kuid taastus suures osas 2021. aastal.

⁵ Vaatlusalusesse gruppi kuulus 7 puittoodetega, 2 (puit)suveniiridega, 4 kudumite ja rõivastega, 1 sepiste ja 1 keraamikaga tegelevat ettevõtet.

⁶ KN – toodete klassifikaator väliskaubanduses (Kombineeritud Nomenklatuur).

Tabel 8.9. Eesti päritolu toodete eksport (sisaldab ka käsitöötooteid) 2013–2020 (tuh €)

KN kood ja tootegrupp	2013	2015	2017	2019	2020
4419 Puidust lauanõud ja köögitarbed	439,7	401,1	709,0	428,2	367,1
4420 Puitintarsia, puitlaekad, kastikesed, kujukesed jms	257,2	506,1	703,0	955,6	879,3
4602 Punumismaterjalist tooted, korv- ja vitspunutised	103,9	139,2	137,1	120,7	89,0
Kokku KN4419, 4420 ja 4602	800,8	1 046,3	1 549,1	1 464,5	1 256,9

Allikas: Statistikaamet

Vaatlusaluse kolme kaubagrupi tooteid imporditakse märksa suuremas koguses kui eksporditakse. Aastail 2018–2020 jäi mitmekesise päritoluga importtooteid neist gruppidest siseturule keskeltläbi 2,0 mln euro väärtuses aastas. Üle poole sissetoodud toodetest pärines 2019. aastal Aasiast, ligi kolmandik Euroopast, riigiti oli esikohal Hiina (45% impordi väärtusest), järgnesid Saksamaa, Poola, Vietnam, India jt.

8.1.4. Suuremad ettevõtted

Suuremateks käsitööettevõteteks müügitulu alusel on puidu, sepiste ja keraamikaga tegelevad ettevõtted ning suveniiride tootjad. 10 suurema ettevõtte turuosa moodustas viiendiku kogu sektori äriettevõtete turuosast (tabel 8.10).

Tabel 8.10. Suuremad käsitöötoodete ja suveniiride tootjad 2019

	Müügitulu, tuh €	Töötajate arv	Tooted	Asukoht
1 Nordic Gifts Eesti OÜ	583,8	30	puitsuveniirid	Tallinn
2 E. Strauss AS	455,1	20	puidust tooted	Avinurme
3 Maronest OÜ	430,2	16	puidust tooted	Haapsalu
4 Gift Line OÜ	361,4	9	küünlad	Võhma
5 Saaremaa Sepad OÜ	315,6	8	sepised	Saaremaa
6 Puupank OÜ	282,0	10	puidust tooted	Raplamaa
7 Timo-Keraamika OÜ	280,0	13	keraamika	Võru
8 Muhu Puidukoda OÜ	247,0	10	puidust tooted	Muhu
9 Eesti Villa- ja Nahatööstus OÜ	209,8	8	nahktooted jm	Tartumaa
10 Kauni Knittings OÜ	174,3	5	suveniirid	Tallinn
Kokku TOP 10	3 339,2	129		
TOP 10 osakaal (%)	21%	25%		

Allikas: Äriregister

Suuremate käsitööettevõtete tooteid müüakse lisaks käsitööpoodidele ja enda e-poodidele ka mõnedes suuremates kauplusekettides, osaletakse laataldel. Suuremad ettevõtted tegelevad edukalt ekspordiga.

10 suurema ettevõtlustuluga mittetulundusühingu ettevõtlustulu oli 2019. aastal kokku 233 tuh eurot (tabel 8.11), mis moodustas 65% nende MTÜ-de kogutulust.

Ettevõtlustulu osakaal MTÜ-de tuludes on väga erinev ja osadel see puudub. Tulu võidakse saada veel annetustest, liikmete enda panusest, erinevatele ettevõtmistele ja sündmustele leitakse mõnikord lisarahastust.

Tabel 8.11. Suuremad käsitööga tegelevad mittetulundusühingud 2019 (ettevõtlustulu alusel)

	Ettevõtlustulu, tuh €	Asukoht
1 Maarja-Magdaleena Gild MTÜ	46,4	Pärnu
2 Etnoait MTÜ	38,5	Viljandi
3 Bonifatiuse Gild MTÜ	32,8	Viljandi
4 Haapsalu Käsitööselts MTÜ (Haapsalu Pitsikeskus)	24,2	Haapsalu
5 Kangas ja Puu MTÜ	23,3	Tartumaa
6 Muhu Käsitööselts Oad ja Eed MTÜ	19,4	Muhumaa
7 Seto Käsitüü Kogo MTÜ	12,7	Võrumaa
8 Viljandi Käsitöökoda MTÜ	11,9	Viljandi
9 Tõstamaa Käsitöökeskus MTÜ	11,7	Pärnumaa
10 Jõelähtme Rahvarõivaste Selts MTÜ	11,6	Harjumaa
Kokku	232,5	

Allikas: Äriregister

Järgnevalt on käsitletud suuremaid ettevõtteid eri käsitöövaldkondade lõikes.

Käsitöö ja suveniiride jaemüük

Suuremad **eesti käsitöö ja suveniiride müügi ettevõtted** olid 2019. aastal müügitulu alusel Restling OÜ, Eesti Esindus OÜ, Meened OÜ, Kodukäsitöö OÜ (kõik Tallinnas), Ehe ja Ehtne Käsitöö OÜ (poed Haapsalus, Viljandis, Pärnus), Kris OÜ (Tartus), Rewilwerk OÜ (Tallinnas).

Suuremad **meenete valmistajad** olid Nordic Gifts Eesti OÜ (Tallinnas) ja Gift Line OÜ Viljandi maakonnas.

Enamasti saab käsitöötooteid osta ka tootjate veebilehtedelt Nõudlus on sesoonne ja mõned pisipoed maapiirkondades on avatud ainult hooajaliselt. Sageli müüakse kauplustes nii kunsti kui käsitööd. Meeleldi osalevad käsitöölised laatadel, kus hinnatase on ostjaile soodsam.

Tallinna suuremad poed on suuresti seotud turistide nõudlusega, Restling OÜ-l kauplused asuvad Tallinna lennujaamas ja Hää Eesti Asi Viru tänaval. Mitmed poed müüvad lisaks eesti käsitööle toidukaupu väiketootjatelt. Tallinna turismiinfopunktides on saadaval Eesti käsitöö- ja kunstipoodide kaart, mis on koostatud Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidu poolt, aitamaks turistidel leida ehedat eesti käsitööd ja tarbekunsti müüvaid kauplusi.

Tallinna meeneturul on suurem turuosa siiski pigem mitte-eesti eripäraga suveniirikauplustel. Turistidele pakutakse merevaigust ehteid, mitte-eesti suveniire ja Eestis tööstuslikult toodetud skandinaaviapäraseid kudumeid.

Tootjaettevõtete esinduspoode on üsna vähe – nimetada võiks Saaremaa Sepad OÜ kauplust Saiklas Orissaare vallas, E. Strauss OÜ puidust tooteid saab osta kohapeal Avinurme puiduaidast, Puupank OÜ-l on Puu ja Putuka pood Meistrite Hoovis Vene tn 6. MTÜ-de kaupluste näiteks on Maarja-Magdaleena Gild Pärnus, Viljandi Käsitöökoda ja Haapsalu Käsitööseltsi Pitsikeskus.

Kudumid ja tekstiilkäsitöö

Kudumeid sünnivad nii masinatel kui käsitsi. Käesolevas ülevaates on käsitööettevõttena hõlmatud kuni 10 töötajaga kudumeid valmistavad ettevõtted, sh ka masintööd kasutavaid, valimis on kokku 30 ettevõtet. Ligi 15% käibest saadi ekspordist.

Suuremad kudumeid valmistavad ettevõtted olid 2019. aastal (müügitulu alusel) Kauni Kudumid OÜ, Hiiu Vill OÜ, Valent OÜ, Elotroi OÜ, Lõnga Liisu OÜ, Top-Kudum OÜ, Ruut & Triip OÜ, Marimirt OÜ, Mugk OÜ, Koosloome OÜ, kelle müügitulu moodustas kokku 77% kogu kudumeid valmistavate ettevõtete grupi käibest.

Pigem tööstusliku tootmise poolele kuuluvad ettevõtted nagu Horveit OÜ (kaubamärk Natural Style) ja Knittex OÜ. Woolish Knittings OÜ tooted valmivad suures osas välismaal, samuti Decoreter OÜ alpaka tooted. Eestis tegelevad alpaka kasvatusega ja lõnga ning toodete valmistamisega näiteks Wile farm Järvamaal ja Alpakafarm OÜ Pärnumaal.

Kudumeid pakuvad ka lambakasvatustalud, näiteks Murese talu, Lisaka lambakasvatustalu, Sae talu (lahemaalammas.ee). Lambakasvatustalud kasutavad lõnga ketramiseks väikeste villavabrikute teenuseid (näiteks Süvahava villavabrik) või kedratakse lõnga ise või ostetakse teenus välismaalt.

Eesti villa kasutamise osas võib loota võimaluste paranemist, TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias on loodud villalabor väikese villavabriku võimalustega, kus uuritakse erinevate villakiudude kasutusvõimalusi (sh lamba-, alpaka-, kitse-, koera-, angooraküüliku vill). Lambakasvatuse sektori arengukava raames on valminud ka Eesti villa ja villatööstuse arengukava.

Tekstiilkäsitöö gruppi kuuluvad ettevõtted valmistavad linaseid tooteid, rahvariideid jm rõivaid, lapitöötetehnikas esemeid, pitse, tikandeid, kangastelgedel kootud vaipu, kodutekstiile, gobeläänitooteid, vilditud tooteid jm.

Suuremate tekstiilkäsitöö ettevõtete hulka kuulusid 2019. aastal (müügitulu alusel) Murueit OÜ, Pilv Production OÜ, Emma ja Theo OÜ, Aale Käsitöö OÜ, Meifel OÜ, Mustrid OÜ, Sarapiku vilt OÜ, Folte OÜ, Vildiveski OÜ, Ribiniia OÜ. Loetletud kümne suurema ettevõtte müügitulu moodustab üle poole (54%) kogu grupi müügitulust. Tekstiilkäsitööga tegelevaid ettevõtteid kuulus valimisse kokku 52.

Tekstiilkäsitöö võimalused oleksid avaramad, kui Eestis kasvatataks kiulina ja valmistataks linast kangast. Kunagi laialt levinud kiulina kasvatus on hääbunud ja müügilolev linane kangas on imporditud.

Nahkkäsitöö

Suurima nahkkäsitööga tegeleja Eesti Villa- ja Nahatööstuse OÜ kõrval on teisigi väiksemaid ettevõtteid (Potter TM OÜ, Manlund OÜ jt). Lambanahast tooteid ja lambanahku pakuvad mitmed lambakasvatustalud. Lambanahkade parkimisega, sh ökoloogilisel taimparkmeetodil tegeleb Skineks OÜ Jõgeval. Karus- ja jahiloomanahku pargib OÜ Eurotann Karjakülas.

Vähemalt üle poole lamba- ja ulukinahkadest jääb Eestis kasutamata. Sellele on tähelepanu juhtinud Viljandi Kultuuriakadeemia, probleemi arutati ka konverentsil „Oma nahk“.

Keraamika, klaas

Keraamikaettevõtted teevad tarbekeraamikat, suveniire ja eritellimustöid ning klaasi töötlevad ettevõtted valmistavad puhutud klaasitooteid, vitraaži ja ehteid. Sellesse gruppi kuulub veel kivist, näiteks dolomiidist toodete valmistamine, kokku oli grupis 21 ettevõtet.

Suuremad ettevõtted on Timo-Keraamika AS Võrus, Tallinna Kunstkeraamikatehas OÜ, Taevanimaani OÜ, Honor KK OÜ (Mõisakeraamika), Hansaklaas OÜ (kõik Raplamaal), Siimusti Savikoda OÜ (Jõgevamaa), Klaasistuudio OÜ (Järvakandi), Potitehas OÜ (Pärnu), Savilind OÜ (Viljandis), Porcellisa OÜ (Tallinn).

Keraamika tarvikute müügiga tegelevad näiteks Noor Keraamik OÜ, Emilie OÜ jt.

Puitkäsitöö

Valimis on 32 puiduga seotud ettevõtet, kes valmistavad puidust lauatarbeid, karbikesi, laastukorve ja vitspunutisi, ehteid, nõöpe, mänguasju, puupahast tooteid jm, tehakse puunikerdust ning valmistatakse või restaureeritakse käsitööna mööblit. Puittoodete grupp on tootegruppidest suurima käibega ja sel alal on kõige rohkem hõivatuid (100 töötaja ringis) Enamik suuremaid puittoodete tootjaid müüvad osa toodangust välisturgudele, peamised sihtkohad Rootsi, Soome, Läti, Jaapan, Norra jt.

Puittoodete valmistamiseks loob head eeldused erinevate puuliikide olemasolu Eestis; kasutatakse kadakat, sangleppa, tamme ning teiste puude puitu. Käsitöoesemes tõuseb esile puidu omapära.

Viie suurema puittoodete valmistaja hulka kuuluvad E. Strauss OÜ (Avinurmes), Maronest OÜ (Noarootsi noavabrik, Haapsalus), Puupank OÜ (Raplamaal), Muhu Puidukoda OÜ, Puuvara OÜ (Tallinnas), Anesko OÜ (Haapsalus), RSW OÜ (Tallinnas).

Kui suuremad ettevõtted valmistavad puittooteid osalt tööstuslike meetoditega, siis väiksematel on käsitöö osatähtsus suurem. Omanäolised on näiteks kultuurpajust vitspunutised (Korvipood OÜ), puidust ja nahast lastetooted (Liimeister OÜ), puitnikerdus (Antaaria OÜ), ürgmööbel (näiteks Muinas-mööbel OÜ).

Ettevõtjaid mõjutab puitmaterjali kallinemine ja kättesaadavus, sest suurematel tootjatel kulub puitu päris palju. Kahju on väärtusliku puidu raiskamisest väärimise asemel hakkpuiduks, nagu seda kadaka puhul ette tuleb.

Sepised

Valimis on 10 sepietega tegelevat ettevõtet, kes valmistavad enamasti nii ehisepiseid (näiteks küünlajalad, lühtrid, ukse- ja aknatarvikud, kaminatarvikud, nagid jm) kui tarbesepiseid (aiad, piirded) ning teevad ka tänapäevast metallitööd.

Suuremad ettevõtted on Saaremaa Sepad OÜ, ARS Metallitöö OÜ Tartus, Valjala Sepikoda OÜ Saaremaal, Sepikoda OÜ ja Puraviku Tuuleveski OÜ Raplamaal, Ferrum Fabrica OÜ Sael.

Sepiseid eksporditakse ka Soome, Rootsi, Saksamaale jm. Mitmed sepad töötavad FIE-dena.

Muud tooted

Päris palju on käsitöötooteid ja ettevõtteid, mis eeltoodud jaotuste alla ei mahu. Nn muid tooteid valmistavad ettevõtted teevad ehteid, sh luust ehteid, paberist tooteid, kaarte, nukke ja muid mänguasju ning mänge jt tooteid.

8.2. NÕUDLUS

Käsitöötooteid ostavad meeleldi looduslähedust, isikupära ja toodete hingestatust hindavad tarbijad.

Käsitöötooted on kestlikud, heade tarbimisomadustega, enamasti on nad toodetud loodussäästlikult. Käsitöötooteid väärtustavad inimesed oskavad hinnata selle materjali, näiteks ehtsat puitu ja armastusega tehtud käsitööd. Turistid ostavad käsitöötooteid meeneteks või esemete omanäolisust ja head kvaliteeti silmas pidades. Välisturgudel hinnatakse samuti kvaliteetset käsitööd, paljud käsitööettevõtted müüvadki tooteid osalt välisturgudele.

Peamisteks käsitöö tarbijagruppideks ongi välisturistid, Eesti elanikud, välisturgude tarbijad.

Käsitöö- ja suveniiripoode leidub rohkem linnades, kus liiguvad turistid, samuti maapiirkondades sagedamini just turistide poolt külastatavates paikades, osa neist on avatud vaid suvehooajal. Väikelinnades ja maapiirkondades peetakse käsitööpoode mõnikord teise tegevusala kõrvalt.

Viimastel aastatel on kasvanud käsitöö müük veebipoodide, kodulehtede ja sotsiaalmeedia kaudu, vahetu müük laatadel on juba mitu aastat pandeemia ja piirangute tõttu ära jäänud. Mardilaat 2021 peeti virtuaalselt. Välisturistide arvu vähenedes on käsitöölised hakanud senisest enam teadvustama Eesti elanike rolli tarbijana. Pandeemia ja piirangutega kaasnenud nõudluse langust ei ole paljudel käsitööettevõtetel olnud kerge üle elada. Koolitustel osalejate arvu piirab Covid-passi nõue.

Välisturistide kui võimalike käsitöötoodete ostjate arv kasvas Eestis aastast aastasse kuni 2019. aastani, mis jäigi kõrgtasemeks: 6,1 mln külastajat välisriikidest, sh 2,8 mln ühepäevakülastajat, 2,25 majutusasutustes, 656 tuhat kruisireisijat Tallinna Sadamas (tabel 8.12). Kruisilaevad peatuvad ka Saaremaa sadamas Mustjala vallas Ninase külas (3800 kruisireisijat 2019. a). 2020. aastal puudusid kruisireisijad hoopiski. 2021. aastal oli majutatud väliskülastajaid neli korda vähem ja kruisireisijaid kümme korda vähem kui 2019. aastal. Kui ühepäevakülastajaid Soomest oli 2019. aastal 867 tuhat, siis 2021. aastal 190 tuhat. Kõige enam majutatud väliskülastajatest tuli 2021. aastal endiselt Soomest (26%), Lätist (16%), Venemaalt ja Leedust (5%).

Eesti elanikud reisivad Eestimaal küll varasemast rohkem, ent kulutavad mõneti vähem kui väliskülalised.

Tabel 8.12. Majutatud väliskülastajate ja Eesti elanike ning kruisireisijate arv 2012–2021

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Majutatud, mln										
väliskülastajad	1,87	1,94	1,98	1,93	2,06	2,16	2,14	2,25	0,68	0,56
Eesti elanikud	0,97	1,04	1,10	1,18	1,27	1,39	1,45	1,54	1,30	1,58
Kruisituristide arv										
Tallinna Sadamas, tuh	..	..	..	501	..	562	635	656	0	63
Eesti elanike ööbimisega puhkusereiside arv, mln	0,69	0,68	0,83	1,03	1,27	1,37	2,03	1,60	1,20	1,35
Ühepäevakülastajate arv, mln	2,05	2,63	2,64	2,73	2,87	2,90	2,81	2,77	0,67	0,50

*Majutatu – ööbiv külastaja, kes veedab vähemalt ühe öö majutusettevõttes (sh ka spaakülastajad jt)

Allikad: Statistikaamet, Tallinna Sadam, Eesti Pank

Käesoleva uuringu raames novembris 2021 läbiviidud küsitlusest selgus, et enamik käsitööettevõtteid suudaks pakkuda rohkem kui on nõudlust, üksnes vähestel ületas nõudlus pakkumist.

8.3. ORGANISATSIOON JA POLIITIKA

8.3.1. Riiklikud toetusmeetmed

Käsitööpärandi alalhoidmine on osa rahvuskultuurist ja riik väärtustab ja toetab seda rahvakultuuri toetamise meetmete raames. Riigipoolset tuge rahvuskultuurile, sh rahvuslikule käsitööle korraldab *Eesti Rahvakultuuri Keskus*, aidates kaasa kogu rahvakultuuri säilimisele ja arengule, tegeldes seejuures ka rahvusliku käsitöö valdkonnaga.

Rahvakultuuri keskuse kaudu toetab riik rahvakultuuri üle-eestiliste keskseltside tegevust, millest üks on *Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit* (ERKL). Keskseltside tegevust rahvakultuuri edendamisel toetatakse riigieelarvest Eesti Rahvakultuuri Keskuse kaudu tegevustoetuse kaasabil (tabel 8.13). See on eelkõige huvitegevuse toetamine, mille eesmärgiks on pärimuslike ja traditsiooniliste käsitööoskuste säilitamine ja arendamine. Selts on edendanud mitmekesise koolituse kaudu käsitööalaseid oskusi ühiskonnas, pidades seejuures silmas ka käsitööettevõtlusega tegelemise võimalusi.

Eesti on alati olnud uhke enda rahvarõivakultuuri üle. Riigieelarvest on panustatud selle säilimisse riikliku *programmi Eesti Rahvarõivas* kaudu (alates 2012. aastast) iga-aastase toetusena 33 tuhat eurot.

Eesti Rahvakultuuri Keskuse maakondliku tasandi kaudu on toetatud muuhulgas käsitööga seotud ettevõtmisi mõnedes maakondades, näiteks käsitöölaadade korraldamist, käsitööpäevi, rahvarõivapäevi ja -koolitusi, õpilaste käsitöönäitusi, paikkondlike käsitööseltside tegevust vm.

Tabel 8.13. Kultuuriministeriumi ja Eesti Kultuurkapitali poolt eraldatud toetused 2011–2019 (tuh €)

	2011	2015	2019
Rahvakultuuri toetamine Kultuuriministeriumi eelarvest	32,7	67,0	124,8
Rahvakultuuri keskseltside toetusest Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidule	30,0	31,5	52,2
sh tegevustoetus	30,0	31,5	38,0
mentortoetus	-	-	14,2
Eesti Rahvakultuuri Keskuse kaudu käsitööle (7 kultuuriruumi)	..	..	38,5
Eesti Rahvakultuuri keskusest maakondlik toetus käsitööle	2,7	2,6	1,2
Programm Eesti Rahvarõivas	-	32,9	32,9
Eesti Kultuurkapitalist	98,9	114,4	182,2
Rahvakultuuri sihtkapitalist			
Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit (stipendiumid ja tegevustoetus)	45,2	46,2	58,2
sh Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidu tegevustoetus	...	15,4	17,0
Näitused Eesti Käsitöö Majas, Tallinn, Pikk tn 22	...	...	14,1
sh Käsitöömaailm MTÜ	8,3	8,0	7,0
Teised käsitööga seotud ettevõtmised	45,4	51,8	91,5
Käsitööga seotud ettevõtmised ja taotlejad Rahvakultuuri sihtkapitalist kokku	98,9	105,9	163,8
Kultuurkapitalist maakondlikul alusel	...	8,5	18,4
Kokku KM eelarvest ja Kultuurkapitalist	131,6	181,4	307,0

Allikad: Kultuuriministerium, Eesti Rahvakultuuri keskus, Eesti Kultuurkapital

Riiklikest **regionaalsetest kultuuriprogrammidest** võidakse taotleda Eesti Rahvakultuuri Keskuse kaudu tuge ka käsitööga seotud ettevõtmistele. Olulisemad paikkondlikke traditsioone ja kultuuripärandit väärtustavaid regionaalprogramme on seitse: *Kihnu kultuuriruum*, *Mulgimaa pärimuskultuur*, *Setomaa pärimuskultuur*, *Peipsiveere pärimuskultuur*, *Saarte pärimuskultuur* (sh ka eestirootsi pärimus), *Vana-Võromaa pärimuskultuur*, *Virumaa pärimuskultuur* (hõlmab Ida- ja Lääne-Virumaad).

Toetusi taotleavad enamasti seltsid ja ühendused, MTÜ-d, muuseumid, koolid ja omavalitsused.

Eesti Kultuurkapital toetab rahvuslikku käsitööd rahvakultuuri sihtkapitali kaudu. Sihtkapital peab silmas peamiselt rahvakunsti ja rahvuslike käsitööoskuste alalhoidmise, avastamise ja arendamise eesmärki. Käsitöötraditsioonide väärtustamine, elushoidmine ja arendamine loob kandepinna käsitööettevõtluse tekkeks, ehkki ettevõtluse toetamine ei kuulu sihtkapitali eesmärkide hulka. Rahvakultuuri sihtkapital on toetanud näituste korraldamist (sh välismaal), koolitusi, õpitube, sh rahvarõivakoolitusi, raamatute väljaandmist, käsitöölaatare ja konverentside korraldamist. Tuge enda ettevõtmistele on saanud õppeasutused, MTÜ-d, eraisikud (sh isikunäitused, loomingulised stipendiumid). Kultuurkapital on aidanud rahastada käsitööalaste konkursside preemiaid (näiteks puutöökonkursi preemiad 2019. a).

Peamine käsitööalaste sündmuste korraldaja on olnud Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, kelle ettevõtmisi toetab Eesti Kultuurkapital tegevustoetuse, stipendiumide jm abil. Rahvakultuuri sihtkapital on igaaastaselt aidanud välja anda pärandihoidja auhinda esemelise rahvakunsti alalhoidmise ja edasiarendamise eest.

Maaelu Arengukava LEADER meetme raames oluks mittetulundusühingutel ja ettevõtetel võimalik taotleda ka käsitöövaldkonnaga seotud projektitoetusi. LEADER meetmed toetavad kohalikku initsiatiivi, koostööd ja majandustegevuse mitmekesistamist maapiirkondades Euroopa Põllumajandusfondi (EAFRD) kaasrahastusel. Teadaolevalt ei ole käsitööettevõtlusega seotud projektidele toetust taotletud.

Kohaliku omaalgatuse programmist (KOP) on kohalikud seltsid ja ühendused leidnud rahalist tuge sellistele käsitööga seotud omaalgatustele nagu näiteks seltsiruumide remont, kangastelgede ostmine jms.

Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuselt (EAS) ei ole käsitööga tegelevad ettevõtted kuigipalju toetusi saanud ega küllap ka taotlenud. 2016. aastal sai ekspordi arendamise toetust üks ettevõtte (vt tabel 8.14). Toetust saanud ettevõtteid oli vähe (7) ka aastail 2012–2015.

Rohkem tuge oli ehk EAS poolt korraldatud loomemajandusele suunatud seminaridest, koolitustest jm üritustest, kus teiste valdkondade seas osales ka käsitööettevõtteid. EAS üritustel osalejate nimekirjast leiab vähemalt 20 ettevõtet (arvestuslik riigipoolne toetus 16,5 tuh eurot; tabel 8.15). Võrreldes perioodiga 2012–2015 leidis käsitöö valdkond aastatel 2016–2019 EAS poolt toetamist oluliselt vähem.

Tabel 8.14. EAS poolt toetatud käsitööettevõtted 2016–2020

Toetusmeede	Ettevõtete arv	Valdkond	Toetus-summa tuh €	Oma-osalus tuh €	Projekti maksumus tuh €
Loomemajanduse valdkondades tegutsevate ettevõtete ekspordivõime arendamine	1	Sepised – ekspordi-võime arendamine (2016–2017)	9,6	4,1	13,7
Kokku	1		9,6	4,1	13,7

Allikas: EAS

Tabel 8.15. EAS poolt toetatud käsitööettevõtted 2012–2019

Toetus	2012–2015	2016–2019
Toetust saanud ettevõtete arv	7	1
Toetuse summa, tuh €	207,6	9,6
Riigibiga loomemajanduse üritustel osalenud ettevõtete arv	...	20
Arvestuslik riigiabi summa (tuh eurot)	...	16,5

Allikas: EAS

Käesoleva uuringu raames läbiviidud suuremate ettevõtete küsitlusest selgus, et üle poolte vastanud 16 käsitööettevõttest (56%) oli ajavahemikul 2016–2014 saanud kusagilt toetust – sagedamini erasponsorlusest, Kultuurkapitalist, Kultuuriministeeriumist (MTÜ-d), harvemini maakondlikest arenduskeskustest, kohalikest omavalitsustest (MTÜ-d). EAS toetuse saamist märkis 13% ettevõtteid, samas 19% oli EAS-lt toetust taotlenud, aga ei saanud. 31% ei olnud toetusi kusagilt taotlenud ja 13% ei saanud toetust vaatamata taotlemisele. Küsitluse tulemusi kõigile käsitööettevõtetele üldistada ei saa, sest küsitlesime suuremaid ettevõtteid.

Erinevates EAS toetatud tegevustes, sh koolitustel oli osalenud 13% vastanutest (sh MTÜ), pooled ettevõtted ei teadnud neist võimalustest. Märgiti ka EAS toetuste puhul nõutavat käsitööettevõtte kohta ebareaalselt kiiret müügi kasvu.

Riigi toetavaid tegevusi hinnates pidasid käsitööettevõtted enam-vähem piisavaks erialase hariduse taseme parandamist, kuid pigem ebapiisavaks ekspordialaseid koolitusi, samuti tegutsevate ettevõtete kasvu toetamist ja EAS, Kultuurkapitali ka ja Kultuuriministeeriumi toetusi ja loomeettevõtete töö tunnustamist.

Samas vajaks valdav osa ettevõtteid küsitluse andmeil lähiaastatel arendustegevusteks toetust ja tugi-teenuseid. Oluliste suundadena toodi esile vajadust edendada turundust, sh digiturundust – veebimüüki ja eksporditurundust, ettevõtetevahelist koostööd, sh rahvusvahelist ja mentorprogramme. 2021. aastal oli pandeemia tõttu esil ka vajadus rendipindade toetuse järele.

Käsitööettevõtete arvates tuleks tunnustada käsitöövaldkonda täiesti eraldiseisva loomevaldkonnana, sh selle arendajaid ja valmistajaid, mis aitaks valdkonnal edasi areneda. Välisurist saab kuvandi Eestist just kohalikku toodangut, sh käsitööd ostes.

Mitme ettevõtte hinnangul võiksid maksud väikestele loomeettevõtetele olla madalamad. Näiteks traditsioonilise käsitöö valmistamine (sh vaimse kultuuripärandi nimistusse kuuluvad tegevused) võiks olla maksustatud väiksemate määradega, et säiliks see kui kultuuri osa. Liiga kõrgeid tööjõumakse märgiti küsitluses kõige olulisema ettevõtete arengut takistava tegurina, järgnesid pandeemiaga seotud piirangud, samuti tõdeti enda ettevõtlusoskuste piiratust.

Käsitööettevõtete arvates võiks riik rohkem toetada kodumaise käsitöö loomise ja ettevõtlusega seotud inimesi ja tegevusi. Sarnaselt kohustusele kasutada uute riigi poolt tellitud hoonete sisustamisel eesti kunsti, võiks käsitööettevõtete arvates riigiasutused eelistada meenete ja kingituste tellimisel kodumaist käsitööd.

8.3.2. Organiseeritus

Eesti käsitöölase liikumise eesotsas on *Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit (ERKL)*, mis käsitööühenduste katusorganisatsioonina koondab paikkondlikke (maakondade) käsitööseltse ja erinevate käsitöölade ühendusi ning juhib rahvusliku käsitöö alast tegevust Eestis. Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit väärtustab, hoiab ja arendab paikkondlikke eripärasid arvestades rahvuslikke käsitöötraditsioone kui kultuurinähtust ja elatusallikat.

ERKL on Euroopa Rahvakunsti-ja Käsitööföderatsiooni ning Põhjamaade Käsitööliidu liige.

Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liitu kuuluvad paikkondlikud käsitöö keskseltsid, nagu Harjumaa ja Tallinna, Kesk-Eesti, Läänemaa, Lääne-Virumaa, Tartumaa, Valgamaa, Viljandimaa jt käsitöö keskseltsid ja ühendid, Seto Käsitöö Kogo jt.

ERKL koosseisus on olemas temaatilised alaliidud: lapitöö alaliit, kangakudujate alaliit, erivajadustega loojate liit, käsitöö kolleksionäärade alaliit, mänguasjameistrite alaliit, pitsimeistrite alaliit, rahvarõiva alaliit ja väikeettevõtjate alaliit, esindatud on puu- ja tohutöö meistrid ja kandlemeistrid.

Eesti Käsitöö Maja rahvakunstigaleriis Tallinnas, Pikk tn 22 on järjepidevalt väljas näitused Eesti meistrite käsitööloomingust (2019. a oli neid 17). ERKL korraldab mitmekesiseid käsitöölaseid koolitusi – õppepäevi, pikemaid koolitusi, meistririkodasid. Tallinnas toimuvad koolitused Allikamaja koolituskeskuses.

Igal aastal valitakse aasta teema - 2019. aasta teemaks oli *Ajatus* - viiakse läbi samateemaline üle-eestiline parima käsitöökäsitöö konkurrents. Parimaid konkursitöid esitletakse hiljem näitusel rahvakunstigaleriis ja väljaantavas kataloogis.

Igal aastal antakse välja pärandihoidja auhinnad, 2019. aastal pälvisid selle tunnustuse Eva-Liisa Kriis ja Olga Kublitskaja paikkondlike käsitöötraditsioonide edendamise eest ja Urmas Veersalu esemelise rahvakunsti alalhoidmise eest.

Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit korraldab igal aastal käsitööettevõtjate alaseid foorumeid, ja annab välja aasta käsitööettevõtja auhinda. 2019. aastal tunnustati puitkäsitöö ettevõtjat E. Strauss OÜ Avinurmes.

ERKL on juurutanud märgi *Tunnustatud Eesti Käsitöö*, mis näitab käsitöötoodetele omistatuna nende ehtsust ja usaldusväärset kvaliteeti.

Käsitööliit on *rahvakunsti- ja käsitöömeistri kutsetunnistuste* omistaja – liidu kutsekomisjonilt on võimalik taotleda kutsetunnistust tekstiili, nahatöö, keraamika, kivitöö, sepatöö ja puutöö alal.

2022. aasta veebruaris oli SA Kutsekojas registreeritud kokku 254 rahvakunsti- ja käsitöömeistri kutsetunnistust, sh neist 158 olid rahvakunsti- ja käsitöömeistritele tekstiili alal, 58 sepatöö alal, 12 nii keraamika, kivitöö kui ka puutöö alal, 2 nahatöö alal. 2018. a jaanuaris oli rahvakunsti- ja käsitöömeistrid kokku 140. Lisaks on välja antud arvukalt kutsetunnistusi käsitöölase tasemele 3 kuni 5.

ERKL algatusel on jõudnud Eestisse ka rahvusvahelised käsitöösündmused, näiteks 2020. aastal toimus aastateema *Eesti oma pits* raames Tartus Rahvusvahelise Niipis- ja Nõelpitsi Organisatsiooni kongress.

Õpetajaid ühendavad Eesti Käsitööõpetajate Selts AITA ja Eesti Tööõpetuse õpetajate Selts ETS.

Käsitöölaseks huvitegevuseks on loodud üle Eesti arvukalt seltsi ja ühendusi.

8.3.3. Seosed teiste tegevusvaldkondadega ja loomemajanduse sektoritega

Käsitöö on seotud nii sise- kui väliturismiga. Turistid on sagedased käsitöö ostjad, kuid käsitöö võib olla mõnikord ka ise turismimagnetiks, näiteks mainekad käsitöölaadad või paikkonnale omased käsitöötooted, nagu Avinurme puutooted või Haapsalu sall. Käsitöö seoseid teiste tegevusaladega ja teiste loomemajanduse aladega illustreerivad joonised 8.3 ja 8.4.

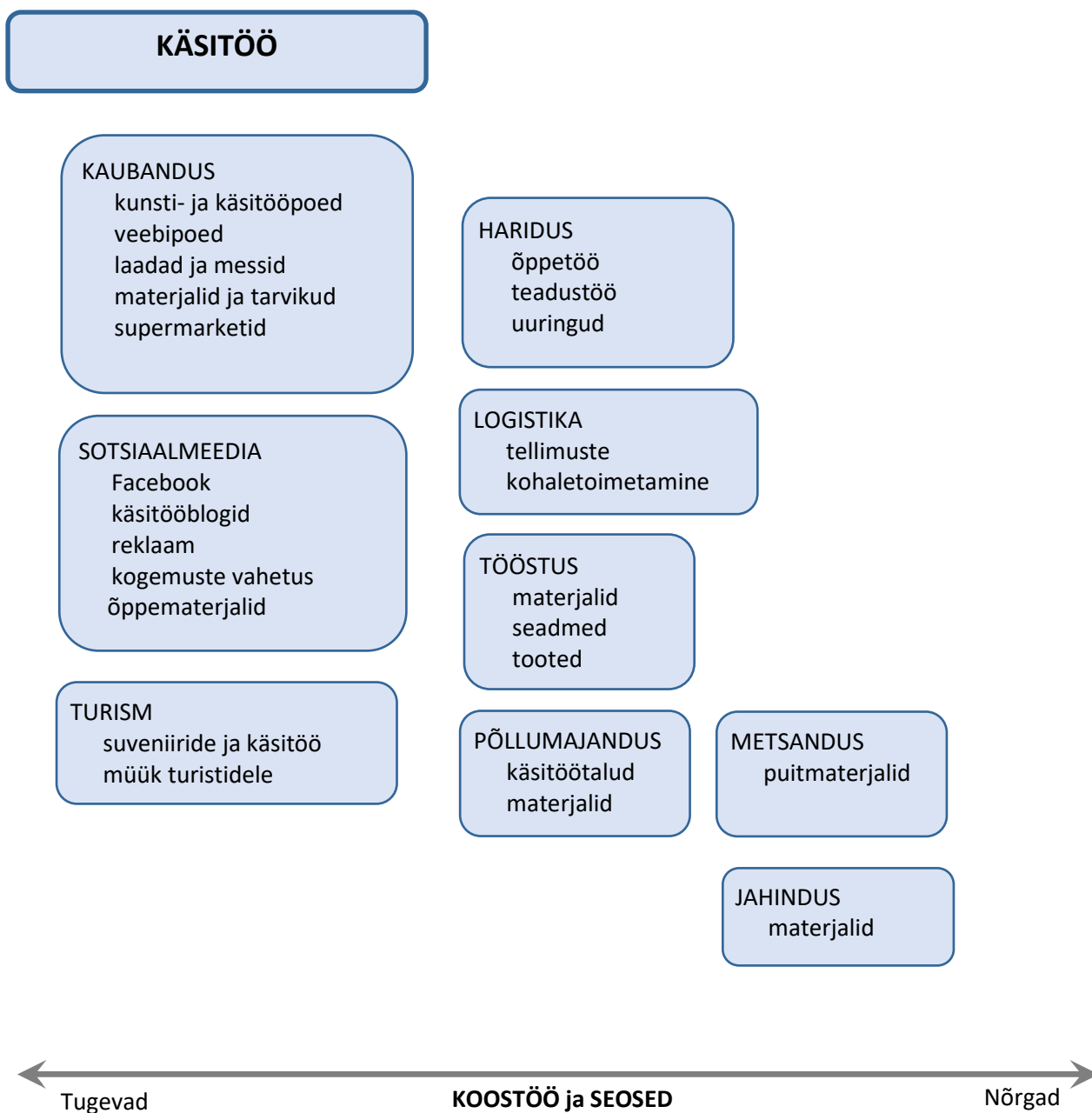
Eestisse tuleb väliskülalisi ka käsitöösündmustel osalema. Iga-aastaseks sündmuseks on kujunenud suvine rahvusvaheline käsitöölaager Craft Camp Viljandis, kuhu osalejaid on jõudnud päris kaugetest riikidest. 2019. aastal oli lisaks muude eesti käsitöötehnikate tutvustusele kavas haabja (ühepuulootsiku) ehitamise töötuba.

Käsitöö valmistamise võimalused sõltuvad materjalide ja töövahendite kättesaadavusest ning kvaliteedist. Olukorda mõjutab see, kas on võimalik leida kohalikke materjale või tuleb need kaugemalt sisse osta. Seetõttu mõjutab olukorda seotud harude: villatööstuse, linatööstuse, kangatööstuse, nahatööstuse jt seis. Lambakasvatus loob eeldusi kudumite ja nahktoodete valmistamiseks. Metsandusest saab puitmaterjali puitkäsitöö. Vajadus materjali välismaal töödelda (nahaparkimine, villaketramine) tõstab toodete omahinda. Teisest küljest, käsitöötoodeteks kasutatuna saavad kohalikud materjalid vääringdatud ja omandavad lisandväärtuse.

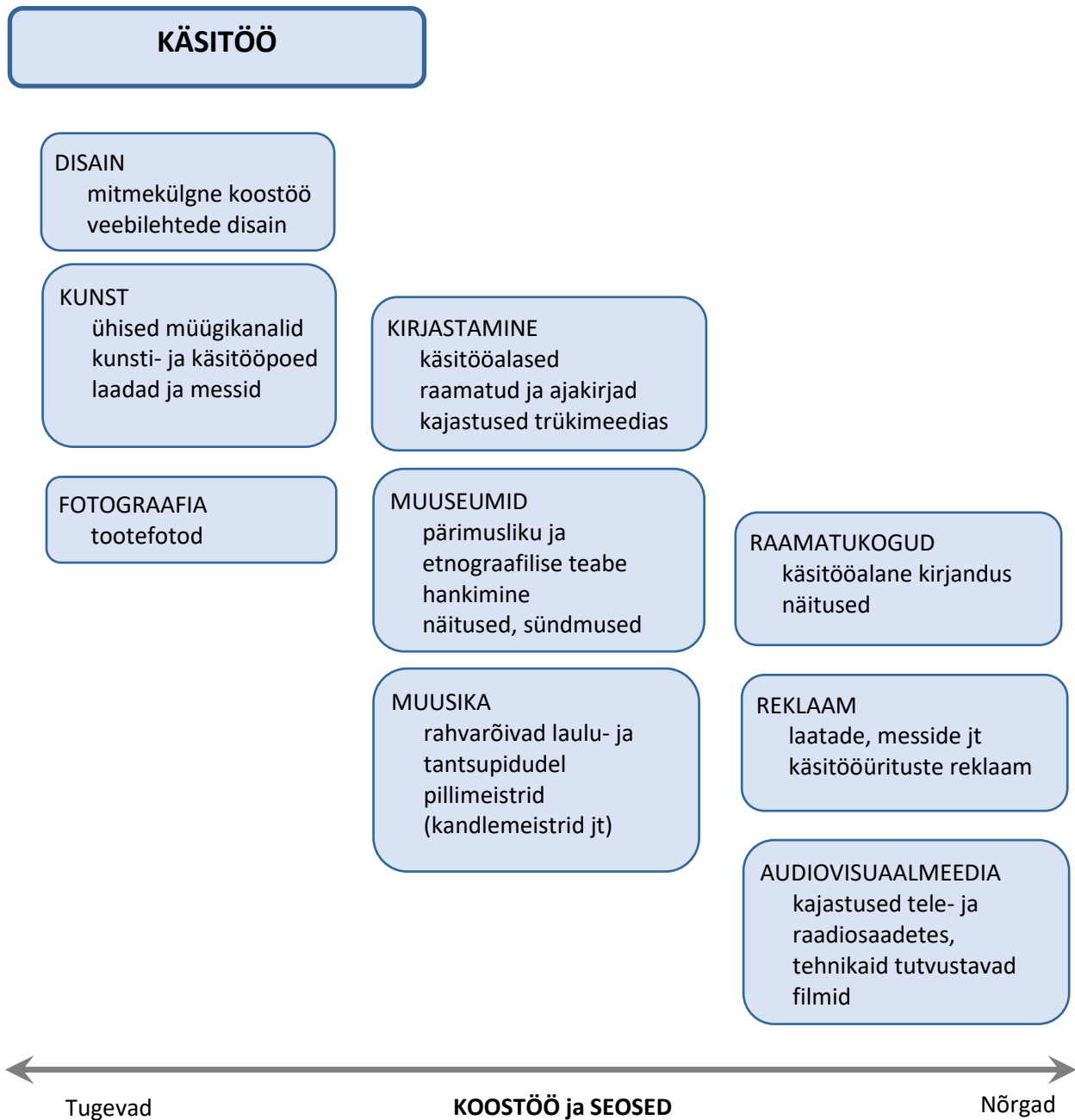
Teistest loomemajandusaladest on käsitöö kõige tihedamalt seotud disainiga. Veebidisainerid aitavad kujundada kodulehti. Osa disainereid kasutab käsitöötehnikaid enda loomingus, võidakse töötada välja mudeleid käsitööettevõtetele. Muuseumid on pärimusliku käsitöö huvilistele tänuväärseks inspiratsiooni allikaks, kust leitakse uusi ideid, ühtlasi on muuseumipoed üheks müügikanaliks. Mainekas on ERM-i Heimtali muuseum. Loomingulisi ideid võib leida väljaantavatest käsitööraamatutest ja ajakirjadest, mida leidub ka raamatukogudes.

Joonis 8.3. Käsitöö seosed teiste valdkondadega

Joonis 8.4. Käsitöö seosed teiste loomemajanduse valdkondadega

8.4. HARIDUS

Kõrgharidusena annavad käsitööalast õpet Tallinna Ülikool ja Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond. Lisaks käsitöö erialadele sobivad käsitööga tegelemiseks ka kunsti erialadel saadud oskused.

Tallinna Ülikoolil on koolitanud käsitöö ja tööõpetuse õpetajaid. Viimastel aastatel võeti õppijaid bakalaureuseõppesse erialale *integreeritud tehnoloogiad ja käsitöö*, mille raames sai spetsialiseeruda kas *käsitöö ja kodunduse* erialale või *töö- ja tehnoloogiaõpetuse* erialale. Aastail 2016–2020 (5 aastaga) omandas käsitöö ja kodunduse eriala kokku 41 õppijat ning töö- ja tehnoloogiaõpetuse eriala kokku 16 õppijat, Magistriõppekava *käsitöö ja kodunduse õpetaja* erialal lõpetas samal ajal 21 õppijat ja *töö- ja tehnoloogiaõpetuse õpetaja* erialal oli 11 lõpetajat. Viimastel aastatel lõpetajate arv vähenes mõnevõrra (tabel 8.16). Koolidel on endiselt raskusi tehnoloogiaõpetajate leidmisega.

Tallinna Ülikooli Haapsalu Kolledži erialale *käsitöötehnoloogiad ja -disain* (3-aastane rakenduskõrgharidusõpe) võetakse 15 õppijat aastas, õppetöö toimub sessioonõppena 2–3 päeva üle nädala. Eriala omandas 2016–2020 kokku 45 õppijat. Õppekava seob käsitööd ja tootedisaini, ühendab traditsioonilisi ja kaasaegseid tehnoloogiaid.

Õpetajakoolitusega tegeleb alates 2012. aastast ka **Tartu Ülikool**, kus *kunsti, käsitöö ja kodunduse õpetaja* magistriõppe eriala lõpetajaid oli 2016–2020 kokku 12. *Kunstide ja tehnoloogiaõpetuse õpetaja* eriala (alates 2016. a) magistriõppe lõpetajaid oli samal ajal 58. Õppetöö toimub sessioonidena nii Viljandis kui Tartus.

Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonnas on võimalik õppida *pärandtehnoloogia* õppekavadel: rakenduskõrghariduse annavad nelja-aastased *rahvusliku tekstiili, rahvusliku ehituse ja rahvusliku metallitöö* õppekavad.

Rahvusliku käsitöö erialadele toimub vastuvõtt üle aasta: rahvuslikule ehitusele ja metallitööle paaritutel ja rahvuslikule tekstiilile paaris aastatel. Rahvusliku tekstiili erialal oli aastail 2016–2020 30 lõpetajat, rahvusliku ehituse alal 16 lõpetajat ja metallitöö alal 11 lõpetajat. Selles grupis kokku on rakenduskõrghariduse saanud kokku 153 õppijat. Õppekavad sisaldavad ka ettevõtlusõpet.

Pärandtehnoloogia magistriõppe läbis 2016–2020 kokku 24 õppijat. Magistriõppekava on katusõppekava kõigile rahvusliku käsitöö osakonna erialadele. Esimesed magistrandid lõpetasid 2013. aastal, kokku on pärandtehnoloogia magistreid 36.

Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia pakub ka täienduskursuseid, näiteks 2022. aastal „Käsitöö tootearendus, e-turundus, ja -müük“.

Käsitööettevõtluse seisukohalt on vägagi oluline tööoskuste õpetamine kutsehariduse tasandil. Paljud väikeettevõtted õpetavad endale töötajaid ka ise välja. Kutseõppe ja teiste õppetasemete vahel toimub koordineeritud koostöö.

Kutseharidusena annavad käsitööalast õpet mitmed kutseõppeasutused, kus käsitööerialade lõpetajaid on aastast-aastasse päris rohkesti. Käsitöö õppekavarühma erialadel lõpetajaid oli aastail 2015–2019 keskmiselt 133 aastas, 2020. aastal langes lõpetajate arv pandeemia mõjul 102-le (vt tabel 8.18). Õppijate seas on nii äsja üldhariduskooli lõpetanud kui täiskasvanud õppijaid.

Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool on käsitöölaladel õppijaid koolitanud kõige arvukamalt. Mittestatsionaarselt õpetatakse nii tekstiilitööd (sh rahvarõivaste valmistamist), kangakudumist, masinkudumist kui keraamikat ja klaasipuhumist.

Tallinna Kopli Ametikoolis on võimalik õppida rahvuslikku puukäsitööd ja tekstiilkäsitööd, sh kangakudumist, nahkkäsitööd, samuti sepatööd.

Kuressaare Ametikoolis on võimalik õppida tekstiilkäsitööd, keraamikat ja nahatööd kaheaastase statsionaarse tsükliõppena.

Haapsalu Kutsehariduskeskuses õpetatakse tekstiilitööd, kangakudumist ja silmuskudumist kohapealse tsükliõppena. Võimalik on õppida ka puidutöötlemise erialadel, tiseriks, mööblirestauraatoriks ja pehme mööbli valmistajaks.

Räpina Aianduskoolis ja õpetatakse tekstiilkäsitööd, sh Lõuna-Eesti traditsioonilisi käsitöövõtteid.

Ida-Viru Kutsehariduskeskus Sillamäel saab õppida tekstiilitööd ka vene keeles, lisaks on koolis rõivaõmblemise ja rätsepatöö erialad.

Vana-Vigala Tehnika- ja Teeninduskoolis on jätkunud sepatöö õpetamine, lisandunud on keraamiku ja puukäsitöö eriala.

Kutseõppe lõpetajate arv erialade kaupa summeerituna on esitatud tabelis 8.17. Viie aastaga (2016–2020) oli käsitöö õppekavarühma erialadel kokku 632 lõpetajat, neist 66% (420) olid tekstiilitöö ja tekstiilkäsitöö lõpetajad, 101 (16%) oli omandanud keraamika ja klaasitöö oskused, 32 nahatöö (5%) ja tavapärasel meeskäsitöö aladel (puutöö, sepatöö, kivitöö) oli kokku 79 lõpetajat (13%).

Mitmes õppeasutuses õpetatakse rätsepatöö ja rõivaõmblemise eriala, mis kuuluvad tekstiili, rõivaste, jalatsite valmistamise ja nahatöötlemise õppekavarühma (2016–2020 kokku 788 lõpetajat).

Käsitöö tegemiseks annab eeldusi ka kunstialane haridus, mille erialad on välja toodud käesoleva uuringu kunsti valdkonna peatükis.

Suuremad **vabahariduslike koolituste** korraldajad on Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidu (ERKL) koolituskeskus, Tallinna Tartu ja Pärnu Rahvaülikoolid, Loomingulise arengu ja vaba aja veetmise keskus Gagarin Narvas, Tartu Ülikool, Rahvarõiva nõuandekoda (Tallinn, Pikk tn 15).

Käsitöölaseid koolitusi ja töötube korraldavad paljud käsitööettevõtted, näiteks Jaanushka OÜ Tallinnas korraldab paberitöö jm õpitube (kaardid, albumid, paberlilled, laekad jm), Tikimari OÜ õpetab tikkimist, Eksole OÜ Pärnus õpetab valmistama hõbesaviehteid, Kangakudumist õpetavad näiteks MTÜ lida kursused Pärnumaal, MTÜ Loometöö Jänedal (sh rahvarõivad), Turgi käsitöötalu Peipsiääre vallas. Päikesekudumid MTÜ on teinud masinkudumise koolitusi.

Rahvarõivaste valmistamise koolitusi korraldavad MTÜ Rahvarõivas, Eesti Rahva Muuseum koostöös Rahvakultuuri Keskusega, Saaremaa käsitööselts Kadakmari jt.

Tabel 8.16. Käsitööga seotud erialadel lõpetajate arv 2002–2020

	2002– 2012	2013– 2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
KÕRGHARIDUS								
Tallinna Ülikool (TLÜ)								
<i>Bakalaureuseõpe</i>								
Käsitöö ja kodundus	130	24	3	15	15	7	4	-
Töö-(ja tehnoloogia)õpetus	71	12	14	4	7	2	3	-
<i>Magistriõpe</i>								
Käsitöö ja kodunduse õpetaja*	122	19	4	8	4	4	5	1
Töö- ja tehnoloogiaõpetuse õpetaja*	59	2	1	2	7	1	1	-
<i>Rakenduskõrgharidus (TLÜ Haapsalu Kolledž)</i>								
Käsitöötehnoloogiad ja -disain	-	16	9	8	15	13	9	11
Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia								
<i>Rakenduskõrgharidus</i>								
Rahvuslik tekstiil	56	12	5	8	1	12	6	3
Rahvuslik ehitus	10	5	5	0	10	0	5	1
Rahvuslik metallitöö	-	-	3	0	6	1	4	0
<i>Magistriõpe</i>								
Pärandtehnoloogia	-	8	4	7	2	2	4	3
Kunstiõpetuse, käsitöö ja kodunduse õpetaja	-	4	1	4	4	2	2	-
Kunstide ja tehnoloogiaõpetuse õpetaja	-	-	-	-	-	15	16	27
KUTSEHARIDUS (erinevad koolid kokku)								
Käsitöö õppekavarühm								
Rahvuslik käsitöö (ja ettevõtlus)	319	-	-	-	-	-	-	-
Rahvuslik tekstiil, tekstiilkäsitöö**	33	1	31	37	63	65	84	81
Tekstiilitöö	124	179	62	65	15	10	-	-
Puutöö, rahvuslik puutööndus	8	36	3	11	16	13	9	-
Sepatöö	45	19	-	8	3	4	8	1
Kiviraiumine ja sepatöö, kivitöö	35	-	-	-	6	-	-	-
Keraamika (ja klaasipuhumine)	2	12	26	19	17	27	18	20
Nahatöö	2	8	11	-	18	-	14	-
Kokku käsitöö õppekavarühm	564	255	133	140	138	119	133	102
Tekstiili, rõivaste, jalatsite valmistamise ja nahatöötlemise õppekavarühm								
Rätsepatöö	..	181	109	115	93	113	117	117
Rõivaõmblemine	..	103	47	50	58	50	48	27

* kuni 2002. aastani diplomioõpe

** alates 2015. a sealhulgas ka kangakudumine

Allikas: Haridus- ja Teadusministeerium

Tabel 8.17. Käsitöö õppekavarühma erialadel kutsehariduse lõpetajate arv koolide lõikes 2014–2021

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Haapsalu Kutsehariduskeskus	19	12	19	9	15	22	13	13
Tekstiilitöö, tekstiilkäsitöö	19	12	10	9	8	12	7	13
Kangakudumine (osakutse)	-	-	9	-	7	-	6	-
Silmsukudumine	-	-	-	-	-	10	-	-
Ida-Virumaa kutsehariduskeskus								
Tekstiilkäsitöö, tekstiilitöö	21	14	18	18	16	-	13	-
Kuressaare Ametikool	25	55	10	19	40	9	29	10
Keraamika	7	13	10	-	27	-	20	-
Nahkkäsitöö, nahatöö	4	11	-	11	-	9	-	10
Tekstiilkäsitöö, tekstiilitöö	14	-	-	8	13	-	9	-
Kangakudumine (osakutse)	-	31	-	-	-	-	-	-
Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool	44	15	47	37	13	44	22	27
Keraamika	-	13	9	10	-	13	-	12
Klaasipuhuja assistent	-	-	-	7	-	5	-	-
Rahvuslik puutööndus	9	-	7	-	-	-	-	-
Tekstiilkäsitöö, tekstiilitöö	35	2	13	10	5	17	18	14
Kangakudumine (osakutse)	-	-	11	10	1	9	-	-
Masinkudumine	-	-	7	-	7	-	4	-
Räpina Aianduskool								
Tekstiilkäsitöö, tekstiilitöö	19	15	14	10	15	17	16	4
Tallinna Kopli Ametikool	19	22	29	36	16	32	8	29
Nahkkäsitöö	-	-	-	7	-	5	-	8
Puukäsitöö, rahvuslik puutööndus	4	3	4	16	13	4	-	7
Sepatöö	1	-	5	-	-	4	-	-
Tekstiilkäsitöö, tekstiilitöö	14	19	20	5	3	12	8	8
Kangakudumine (osakutse)	-	-	-	8	-	7	-	6
Vana-Vigala Tehnika- ja Teeninduskool	-	3	3	9	4	9	1	19
Keraamika	-	-	-	-	-	-	-	9
Kivitöö (looduskivi)	-	-	-	6	-	-	-	-
Puukäsitöö	-	-	-	-	-	5	-	-
Sepatöö	-	3	3	3	4	4	1	10
Kutseõppeasutused kokku	147	133	140	138	119	133	102	102

Allikas: Haridus- ja Teadusministeerium

8.5. TUGEVUSED, NÕRKUSED, ARENGUVÕIMALUSED JA OHUD⁷

Tugevused (valdkonna sisemised tugevused)

- toodete ainulaadsus, omapära, kvaliteet
- heade oskuste, teadmiste ja kogemustega tegijad
- jätkusuutlikkus ja tahe tegutseda õhinapõhiselt
- pikaajalised traditsioonid
- professionaalsed oskused
- tegijate omavaheline koostöö, pikaajalised koostöökogemused
- suur huviliste potentsiaal, pärimus on populaarne
- käsitööd õpetavad kutse- ja kõrgkoolid
- palju koolitusi, kus õpetatakse rahvuslikku käsitööd
- paikkondlike eripärade esiletoomine
- innovaatus
- järjest rohkem inimesi avastab käsitöö tegemise
- käsitööõpe koolides
- traditsioonilised käsitöölaadad
- ekspordikogemused paljudel ettevõtetel
- arenenud on müük ettevõtete kodulehtede, sotsiaalmeedia ja veebipoodide kaudu

Nõrkused (valdkonna sisemised nõrkused)

- käsitöö on aeganõudev tegevusala
- müügihind on väiksem kui omahind
- digioskused ei ole piisavad, sest kõik kolib veebi
- vanade meistrite kadumine
- kesised turundusoskused
- ebapiisav rahastus
- suuri koguseid ei suudeta lühikese ajaga teha
- müügikanalite puudumine hetkel (laadad)
- tööjõukulude kallinemine
- maksejõulise klientuuri vähesus
- orienteeritus liiga kitsale tarbijagrupile, kohalik turg väike
- vähene noorte järelkasv
- ebapiisavad tootmisvõimsused
- tootmine liigub Eestist välja (tööjõu hinna ja maksutaseme tõttu)
- kohaliku toormaterjali vähesuse tõttu tuleb kasutada importmaterjali

---

⁷ Koostamisel on kasutatud antud töö raames korraldatud küsitlusel antud käsitööettevõtete hinnanguid.

Arenguvõimalused (välised tegurid)

- turismi taastumine
- digioskuste arendamine, veebipoodide loomine
- E-kaubanduse abil eksportimine
- kohalike klientide ostujõu kasv
- suurenev huvi käsitöötoodete vastu
- käsitöö maine toetamine, Eestile omase käsitöö olulisuse teadvustamine riigi maine kujundajana
- valdkonna stabiilne riiklik rahastus
- väikeettevõtete riiklik toetamine
- käsitöömeistrite toetamine, sh riiklik käsitöölise palk
- riikliku maksukoormuse vähenemine
- mujal maailmas hinnatakse käsitööd rohkem
- mentorid majanduse ja turunduse alal
- suurem maakondlik toetus paikkondliku eripära tutvustamisel
- kohalike materjalide parem ärakasutamine
- ettevõtlusele vajaliku arenduskeskuse loomine, ettevõtluskoolituste jätkumine
- käsitööettevõtluse tööhõivet suurendava rolli teadvustamine maapiirkondades (omavalitsustes)
- koolikäsitöö arendamine, käsitöö ja kunsti õppe sidumine

Ohud (välised ohud)

- turismipiirangud
- läbimõtleamatult kehtestatud piirangud
- epideemiast tulenevad piiride sulgemised
- välismaiste odavtootjate turule tulek
- energiahindade kiire tõus
- materjalide, tooraine ja töövahendite hinnatõus
- alarahastus koostööprojektidel
- üldine inflatsioon vähendab mikroettevõtete konkurentsivõimet
- veebikaubandus võimaldab tellida mujalt väga odavalt
- veebimüügi puhul otsesuhtlus kliendiga puudub, tootearendus raskem
- käsitöö müügiperiood on 3–5 kuud aastas ehk peamiselt suvel
- noore järelkasvu vähesus, põlvkondliku järjepidevuse katkemise oht
- käsitöö kui tegevusvaldkonna ebapiisav tunnustamine riigi poolt
- toetavate tööstusharude ebapiisav tase Eestis
- ebaaus konkurents suveniiriturul

8.6. ARENGUPROGNOOS 3–5 AASTAKS

- laieneb veebimüügi osakaal
- taastub laatade traditsioon
- turismi taastumine jätkub
- taaskasutusideede ja rohelise mõtteviisi levik soodustab käsitööd
- riik hoolitseb jätkuvalt pärimuslike käsitöötraditsioonide säilitamise ja arendamise eest
- käsitöö kui elatusallika tähtsuse jätkuv teadvustamine riiklikul tasandil
- ühiskonnas suureneb huvi käsitöö tegemise vastu ja lisandub noori huvilisi
- jätkub käsitööettevõtete roll Eesti maine kujundajana ja lisandväärtuse loojana turismisektoris

8.7. EKSPERDID

Avaldame tänu töö valmimisele kaasa aidanud ja küsitluses osalenud ekspertidele

Nimi	Organisatsioon
Eino Pedanik	Kultuuriministeerium
Liina Veskimägi-Illiste	Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit
Katre Arula	Katre Meistrikoda OÜ
Vello Kaasen	Liimeister OÜ
Ingrit Kala	Seto Käsitöö Kogo MTÜ
Riina Maitus	Folte OÜ
Madis Medri	Tallinn Käsitöömess MTÜ
Katti Muru	Murueit OÜ
Tiit Raag	Timo-Keraamika OÜ
Mirje Sims	Haapsalu Käsitööselts MTÜ
Marika Streimann	Gemm OÜ
Marge Tadolder	Ann MLT OÜ
Eero Vaikre	Klaasistuudio OÜ
Veinika Västrik	Kangas ja Puu MTÜ

Lisa 8.1. Käsitöö puhul kasutatavate tegevusalade koode Eesti majanduse tegevusalade klassifikaatori (EMTAK 2008) järgi (sisaldavad osaliselt käsitööd või selle müüki või käsitööalast huvitegevust)⁸

13201	Riidekudumine
13301	Tekstiili viimistlemine
13921	Kodutekstiili tootmine
13929	Muude valmis tekstiilitoodete tootmine
13931	Vaipade ja vaipkatete tootmine
13991	Muude tekstiilitoodete tootmine
1411(1)	Nahkrõivaste tootmine
14131	Pealiskõivaste tootmine, sh rätsepatöö
1414(1)	Aluskõivaste tootmine
1419	Muude rõivaste ja rõivalisandite tootmine
14191	Peakatete valmistamine
14199	Mujal liigitamata rõivaste ja rõivalisandite tootmine
14201	Karusnahatoodete tootmine
14391	Muude silmkoe- ja heegelrõivaste tootmine
15121	Nahatöötlemine, kottide, kohvrite, seljakottide jms valmistamine
15129	Muude nahktoodete tootmine
15201	Jalatsitootmine
1629	Muude puittoodete tootmine
16291	Puidust tarbe- ja dekoratiivesemete jm puittoodete tootmine
16292	Korgist, õlest ja punumismaterjalist toodete tootmine
23199	Muude klaastoodete tootmine
2341(1)	Kodu- ja ehiskeraamika tootmine
23991	Mujal liigitamata mittemetalletest mineraalidest toodete tootmine
25501	Metalli sepistamine, pressimine, rullvaltsimine
25991	Muude metalltoodete tootmine
31091	Muu mööbli tootmine
32121	Väärisesemete jms toodete tootmine
32131	Juveeltoodete imitatsioonide jms valmistamine
32401	Mängude ja mänguasjade valmistamine
3299(1)	Mujal liigitamata tootmine
47783	Meenete, kunstiesemete ja tarvete jaemüük spetsialiseeritud kauplustes
47891	Muude kaupade jaemüük kioskites ja turgudel
47911	Jaemüük posti või interneti teel
47991	Muu jaemüük väljaspool kauplusi, kioskeid ja turge
74101	Disainerite tegevus
85529	Muu huvikoolitus
85599	Muu mujal liigitamata koolitus
90031	Kunstialane loometegevus
9488	Mujal liigitamata organisatsioonide tegevus
94992	Piirkondlikku elu toetavad ühendused
94995	Vaba aja veetmise, kultuurilise tegevusega või huvialadega seotud ühendused ning huviklubid

⁸ Osa koode on samasisulised nii neljakohalise kui viiekohalise koodina.